

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ



БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ
ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ



<https://doi.org/10.46630/bs.1.2022>

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој

Година IX, број 1

Главни и одговорни уредник
Љубиша Митровић, професор емеритус

Уредници

Ема Миљковић Бојанић (историја и култура)
Милорад Божић (регионални развој и сарадња)
Драган Тодоровић (друштвена питања и социологија)

Секретар редакције
Ивана Божић Миљковић

Редакција

Зоран Арацки, Ненад Благојевић, Вихрен Бузов (Бугарска), Данијела Гавриловић, Зоран Димић, Златко Жоглев (Македонија), Ана Коцић, Александар Лучинеску (Румунија), Јордана Марковић, Божо Милошевић, Весна Милтојевић, Борис Попиванов (Бугарска), Данијела Поповић, Иван Цветановић, Урош Шуваковић

Савет

Председник: Горан Максимовић

Чланови: Невил С. Арачиге Дон (САД), Јован Базић, Никола Божиловић, Вјекослав Бутиган, Зоран Видојевић, Срђан Вукадиновић (Црна Гора), Владимир Вулетић, Николај Генев (Немачка), Петре Георгиевски (Македонија), Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Жунић, Ђокица Јовановић, Вјеран Катунарић (Хрватска), Јонут Којокару (Румунија), Брацо Ковачевић (Босна и Херцеговина), Мирјана Крстовић, Тодор Куљић, Горан Максимовић (председник Савета), Љубинко Милосављевић, Петар-Емил Митев (Бугарска), Љубиша Митровић, Павел Ољхов (Русија), Думитру Отовеску (Румунија), Миливоје Павловић, Васил Проданов (Бугарска), Александар Растовић, Предраг Симић, Драгана Стјепановић Захаријевић, Дарко Танасковић, Синиша Таталовић (Хрватска), Абидин Темизер (Турска), Сергеј Флере, Хараламбос Цекерис (Грчка), Иван Цвитковић (Босна и Херцеговина), Валентин Шаленко (Русија)

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

Година IX/1



Ниш 2022.

УДК 3+94

ISSN 2406 - 1190

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Vol. IX, Number 1

Editor-in-Chief

Ljubiša Mitrović, Professor Emeritus

Editors

Ema Miljković Bojanić (history and culture)

Milorad Božić (regional development and cooperation)

Dragan Todorović (social issues and sociology)

Technical Secretary

Ivana Božić Miljković

Editorial Staff

Zoran Aracki, Nenad Blagojević, Vihren Bouzov (Bulgaria), Danijela Gavrilović, Zoran Dimić, Zlatko Žoglev (Makedonija), Ana Kocić, Alexandar Luchinescu (Romania), Jordana Marković, Božo Milošević, Vesna Miltojević, Boris Popivanov (Bulgaria), Danijela Popović, Ivan Cvetanović, Uroš Šuvaković

Council

President: Goran Maksimović

Members: Neville S. Arachchige Don (USA), Jovan Bazić, Nikola Božilović, Vjekoslav Butigan, Zoran Vidojević, Srđan Vukadinović (Montenegro), Vladimir Vuletić, Nikolai Genov (Germany), Petre Georgievski (Macedonia), Dragoljub B. Đorđević, Dragan Žunić, Đokica Jovanović, Vjieran Katunarić (Croatia), Ionut Cojocar (Romania), Braco Kovačević (Bosnia and Herzegovina), Mirjana Kristović, Todor Kuljić, Goran Maksimović (President of Council), Ljubinko Milosavljević, Petar-Emil Mitev (Bulgaria), Ljubiša Mitrović, Pavel Olhov (Russia), Dumitru Otovescu (Romania), Milivoje Pavlović, Vasil Prodanov (Bulgaria), Aleksandar Rastović, Predrag Simić, Dragana Stjepanović Zaharijevski, Darko Tanasković, Siniša Tatalović (Croatia), Abidin Temizer (Turkey), Sergej Flere (Slovenia), Charalambos Tzekeris (Grčka), Ivan Cvitković (Bosnia and Herzegovina), Valentin Shalenko (Russia)

Niš 2022.

University of Niš
Faculty of Philosophy

BALKAN SYNTHESSES

JOURNAL FOR SOCIAL ISSUES, CULTURE
AND REGIONAL DEVELOPMENT

Vol. IX, Number 1



Niš 2022.

САДРЖАЈ

Никола Арсић ПРЕГЛЕД СРПСКИХ ПРОСВЕТНО-ШКОЛСКИХ ПРИЛИКА У ЛУЖНИМ ОБЛАСТИМА СТАРЕ СРБИЈЕ (1868–1876)	9
Ivan Pić HRIŠĆANSKA DEMOKRATIЈА U AUSTRIЈI	19
Неда Н. Нецић ДОКУМЕНТАРНОСТ И ФОТОЖУРНАЛИЗАМ У ПРОМЕНИ ГУТЕНБЕРГОВОГ ДРУШТВА	31
ПРИКАЗИ	
Алекса Поповић НА МЕСТУ СУСРЕТА ДВА СВЕТА	47
Милосав Петровић У ОДБРАНУ ЈЕДНЕ МЛАДОСТИ	51
Ненад Јовановић НОВА КЊИГА ИЗ ОБЛАСТИ ПОЛИТИКОЛОГИЈЕ РЕЛИГИЈЕ	55

ПРЕГЛЕД СРПСКИХ ПРОСВЕТНО-ШКОЛСКИХ ПРИЛИКА У ЈУЖНИМ ОБЛАСТИМА СТАРЕ СРБИЈЕ (1868–1876)

Резиме

Српска просвета у јужним областима Старе Србије сеже дубоко у прошлост и везана је за постојање Охридске архиепископије. Смрћу српског кнеза Михаила Обреновића 1868. године и доласком Намесништва на власт, Кнежевина Србија је свој национални рад у Османском царству поставила на нове основе. Прешло се са револуционарног начина деловања на културно–просветни рад. Просветно–школска политика Кнежевине Србије у јужним областима Старе Србије била је реализована преко Одбора за школе и учитеље у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини који је деловао између 1868. и 1876. године. Тиме је почела организована акција отварања школа, слања учитеља, школских уџбеника и књига у те крајеве, финансијска помоћ тамошњим црквено–школским општинама, школама и цркви. У јужним областима Старе Србије постојале су српске школе и учитељи који су радили независно од Кнежевине Србије и њене помоћи. Оснивањем бугарске Егзархије 1870. године бугарска просвета је, користећи се милетским привилегијама, снажно продрла у области јужне Старе Србије. Бугарска Егзархија и Кнежевина Србија су до избијања Велике источне кризе били такмаци у борби за просветно–школску превласт у јужним областима Старе Србије.

Кључе речи: Просветно–школска политика, Стара Србија, Егзархија, Одбор за школе и учитеље.

Српска просвета у јужним областима Старе Србије сеже дубоко у прошлост и везана је за постојање Охридске архиепископије. Помагање српске просвете у Старој Србији Кнежевина Србија је започела педесетих година XIX века (Џамбазовски, 1960: 28; Доклестик, 1973: 100–102; Јагодић, 2016: 71–72). Међутим, културно–просветне везе постојале су и раније, а носиоци тих веза били су трговци, кириџије, учитељи и свештеници (монаси). Све до Кримског рата српски просветни утицај био је доминантан у односу на бугарски који је почео да се јавља након тог периода (Јовановић, 1936: 51–54). Сталну бригу о слању помоћи српским црквама и школама, као и школовању српске деце из Османског Царства, преузело је на себе Министарство

¹ nikola.srbija@gmail.com

просвете и црквених дела Србије. Временом су српске власти почеле да организују културно–просветну делатност и да координишу рад српских школа и учитеља на терену. (Недељковић, 2012: 37–41).

Помоћ Кнежевине Србије просветној делатности Србима у Османском царству била је условљена многим факторима. Загранична културно–просветна активност зависила је од степена економске моћи, циљева српске спољне политике, као и од политичке ситуације у оним областима у којима је требало деловати. (Арсић, 2020: 93–94) Црква и школа биле су две најважније институције Срба у Турској и оне су биле нераскидиво везане јер су школе могле да егзистирају само као део црквене институције. (Недељковић, 2020: 152)

ОДБОР ЗА ШКОЛЕ И УЧИТЕЉЕ И БУГАРСКА ЕГЗАРХИЈА

Под Старом Србијом се подразумевају централне области српске средњовековне државе за разлику од нововековне аутономне кнежевине Србије која се налазила северније. Термин Стара Србија европској јавности први је предочио немачки историчар Леополд фон Ранке у географском додатку своје књиге Српска Револуција, објављеној 1829. године у Хамбургу. Извесно да је на Ранкеа утицао текст Вука Караџића из 1820. године у коме је Караџић дао критику карте и географског описа Србије аустријског капетана Адама Вајнгартена (Шешум, 2017: 88–91; Јагодић, 2016: 23–25). Границе Старе Србије нису дуго биле дефинисане, а разлог је био слабо, скоро никакво, знање о овој територији. Појам Стара Србија први пут је употребљен у Кнежевини Србији 1845. године у књизи Милована Спасића *Земље-описаније целог света за виша и нижа училишта и за свако стање грађана* и на карти Кнежевине Србије коју је припремио Јован Бугарски (Јагодић, 2016: 29–30). Од средине XIX века назив Стара Србија се све чешће јавља у актима државне администрације Кнежевине Србије и то у Министарству просвете и у Београдској митрополији (Терзић, 1995–1996: 99–100). Међутим, у то време појам Стара Србија је и даље недефинисан и нису биле јасно омеђене њене границе. Шира српска јавност је уочи стварања Бугарске егзархије 1870. године знала мало о Старој Србији, а није постојала ни јасна представа о простирању бугарског етничког простора. Доласком Намесништва 1868. године на власт, после убиства кнеза Михаила Обреновића, увиђа се потреба за одређивањем границе српског етничког и културног простора јужно од граница Кнежевине Србије. Између осталог, зато је отпочео са радом Одбор за школе и учитеље у Старој Србији, Македонији и Босни и Херцеговини (у даљем тексту Одбор). Један од задатака поменутог Одбора био је дефинисање граница Старе Србије, па је зато Намесништво „о државном трошку“ послало у јужне крајеве, прво, Милоша С. Милојевића (1871. године), а затим Панту Срећковића (1873. године) (Терзић, 2012: 26).

Доласком Намесништва на власт после убиства српског кнеза Михаила Обреновића 1868. године приоритет је била стабилизација

прилика у земљи и припрема кнеза Милана Обреновића да преузме владарске дужности по стицању пунолетства. Намесништво је увидело да је Први балкански савез, који је Србија закључила са Грчком, Црном Гором и Румунијом, изгубио свој значај и да за планирану оружану акцију балканских народа против Турске не постоје никакве реалне основе (Ђоровић, 1937: 97–98). Међутим, наставили су да изграђују узајамну солидарност међу Словенима, Бугарима, Грцима, Латинима, али су, после искуства из шездесетих година, увидели да заједнички циљеви балканских народа у то време нису били довољно јасни и да на њима треба још много радити (Рајић, 2015: 214). Намесништво је увидело да ослобођење српског народа није могуће постићи искључиво оружаном путем. Просвећивање српског народа у Османском царству представљало је главни предуслов за његово национално и политичко активирање и ангажовање.

Предлог за оснивање једног тела које би се бавило организованим радом на помагању српске просвете у Османском царству дао је почетком 1868. године архиепископ београдски и митрополит Србије Михаило. Влада Кнежевине Србије све до формирања Одбора 1868. године није систематично и плански помагала српску просвету у областима јужне Старе Србије. Власти Кнежевине Србије су биле пасивне, никоме нису нудиле помоћ, већ су само одговарале на молбе које су јој биле упућене. Тек после оснивања Одбора почиње акција отварања нових школа и слања учитеља, снабдевање школа уџбеницима и књигама, затим новчана помоћ црквено–школским општинама и цркви, и довођење српских младића из тих крајева на школовање у Кнежевину Србију, а пре свега, у београдску Богословију. Важно је истаћи значај Призренске Богословије која је свечано отворена октобра 1871. године (Новаков, 2011: 73). Призренска богословија је представљала расадник будућих просветних и националних радника на простору Старе Србије.

Одбор је почео са радом у лето 1868. године. За чланове су одабрани Панта Срећковић и Милош Милојевић, док је на место председника постављен архимандрит Нићифор Дучић. Једна од најважнијих личности, иако није био непосредни члан Одбора, био је Јован Ристић. Он је, поред улоге Намесника, био и на челу Министарства иностраних дела те је доносио одлуке везане за целокупни национални и пропагандни рад Кнежевине Србије изван својих граница. Основни циљ Одбора био је да на основу информација са терена усмери слање новчане и помоћи у књигама и другим школским помагалима тамо где је она била најпотребнија. Ово тело је објединило и координисало рад Министарства иностраних дела и Министарства просвете и црквених дела који су у претходном периоду појединачно били ангажовани у заграничној акцији. Бригу око финансирања школа и учитеља ван Кнежевине Србије преузело је на себе Министарство иностраних дела, док је слање књига и наставних средстава била обавеза Министарства просвете и црквених дела (Ристић, 1901: 280; Недељковић, 2011: 289; Вулићевић, 2013: 213–214).

Током свог деловања Одбор је на располагању имао многе од институција српске државе, од Државне штампарије у Београду до

пограничних ђумрука и окружних начелстава. Сарадња је остварива и са црквеним властима кнежевине, којима су се многи из Османског царства директно обраћали, као и са појединим школским установама, од основних школа до управе београдске Богословије (Вулићевић, 2013: 214).

Османско царство је као теократска држава дозвољавало институционализовано окупљање својих поданика само у оквирима верских заједница. Верским заједницама – милетима у Османском царству је било препуштено канонско судство и организација црквено–школских општина. Милетима је било дозвољено формирање црквено–школских општина преко којих је управљано црквама, школама, манастирима и задужбинама. У царству су постојали муслимански милет, два јерменска милета, рум милет (Васељенска патријаршија), јеврејски, римокатолички, протестантски и од 1870. године бугар милет (Егзархија) (Шешум, 2013: 74). Српски народ се налазио под окриљем Васељенске патријаршије која у многим случајевима није на одговарајући начин штитила његове интересе.

Бугарска егзархија основана је султановим ферманом фебруара 1870. године. Тиме су Бугари добили правни основ за своје просветно–школско деловање које само по себи није проблематично. Међутим, Бугарска егзархија је то злоупотребљавала и у потискивању српског утицаја најчешће се користила милетским привилегијама, тражећи, по жељи милета – односно егзархијске заједнице, протеривање оних учитеља и свештеника који су себе сматрали Србима. Денунцијације и лажне оптужбе биле су поуздано средство, па су од стране егзархијског милета српски учитељи и српски народни прваци тужени пред османским властима као бунтовници, што им је готово увек доносило прогонство или заточеништво (Вулићевић, 2012: 103–108).

У раздобљу од оснивања Егзархије па до разрешења Велике источне кризе увиђа се настојање Егзархије да прошири своје црквене границе у Старој Србији и тиме прошири и наметне бугарску просвету. Егзархисти су показивали претензије да под јурисдикцију своје цркве ставе не само област Трновске патријаршије, већ и на области бивше Охридске архиепископије и Пећке патријаршије (Недељковић, 2013: 62). Српске школе у јужној Старој Србији, јужно од Шар планине, бориле су се за свој опстанак. У ђустендилској и велешкој егзархијској епархији српске школе су затворене пре Велике источне кризе, а у Скопској, Охридској, Дебарској и Пелагонијској епархији, где су постојали и митрополити Васељенске патријаршије који су их штитили, одржале су се. Тамо где се централна османска власт јаче осећала, учитељи су били у бољем положају (Шешум, 2020: 151).

Јавно мњење у Кнежевини Србији није било добро упућено у проблем српско–бугарских односа, посебно у питање бугарске пропаганде и делатности против српских интереса. Иако су се у појединим београдским новинама, попут „Световида“ и „Истока“, појављивале вести о покушају истискивања српске традиције из области у којима је била присутна, њихови мали тиражи и ограничен број читалаца нису битно утицали на јавност. „Српске новине“, званични лист Кнежеви-

не Србије, који је излазио три пута недељно и имао велики утицај, о томе није доносио никакве вести, већ је потпуно заступао пробугарску позицију. За редакцију су била важнија питања положаја Краљевине Хрватске и Славоније у Угарској него права Срба на простору за који се интересовала и Бугарска егзархија (Радосављевић, 2019: 207).

ПОМОЋ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ (НОВАЦ, ШКОЛЕ, УЧИТЕЉИ, КЊИГЕ)

Материјална помоћ Кнежевине Србије српској просвети у јужној Старој Србији била је организована преко Одбора. Одбор је бринуо и организовао материјалну помоћ црквено–школским општинама, школама и учитељима. Лош материјални положај српског народа на простору Старе Србије отежавао је рад тамошњих црквено–школских општина и издржавање школа и учитеља. Општине су средства сакупљала од прилога у цркви или донација боље стојећих грађана, али она често нису могла да задовоље све потребе. Стога су се за помоћ обраћале властима Кнежевине Србије, из које је на ове молбе одговорано у складу са расположивим средствима. Материјална помоћ црквено–школским општинама и школама била је врло важан сегмент утврђивања и ширења српске националне мисли у областима јужне Старе Србије. У периоду од 1868. до 1876. године, сталну новчану помоћ од стране Кнежевине Србије добило је девет црквено–школским општинама и то: боровачка, орландска, лешанска, стебљевска, клењска, башиноселска, тетовска, вевчанска и гостиварска (Недељковић, 2011: 290).

Треба истаћи да су засебно постојале школе које су радиле пре оснивања Одбора, па их је Одбор ставио под своју контролу, школе које је основао Одбор, и, на крају, школе које су функционисале независно од Одбора. То су биле приватне школе, углавном, манастирског типа. Постојале су мушке и женске школе, тј. женска одељења у оквиру исте школе. Да ли је школа била отворена за мушку и женску децу зависило је од тога да ли је учитељ био ожењен или није. Само је женска школа у Тетову радила независно од мушке. Женских школа је било мање него мушких и налазиле су се у градовима и већим местима, као што су Велес, Дебар, Кичево, Кочане, Лазаропоље, Скопље, Тетово, Крушево, Битољ и Орланци. Школе које су постојале у наведеном периоду, које нису или јесу добијале сталну или повремену новчану помоћ и школске уџбенике налазиле су се у следећим местима: Бањани, Башино село, Беловиште, Бешиште, Бистрица, Битољ, Блатец, Блаце, Богумила, Бороец, Булчани, Варош, Вевчани, Велес, Враништа, Галичник, Глуво, Горњи Полог, Гостивар, Градиште, Граничане, Дебар, Довезенце, Доња Гнојница (?) (*можда Гојдарница*), Доњи Полог, Драчево, Дренук, Ђиновец, Жељувино, Забел, Збачди, Злетово, Зрновци, Јабланица, Јегар, Кичево, Клење, Клевочцу, Клисурса, Кожље, Кокошиње, Кочани, Кратово, Крива Паланка, Крушево, Куманово, Кучевиште, Лазаропоље, Лерин, Луково, Љубанци, Макреш, Малотино, Мирковци, Модрич, Моријево, Мургашу, Нерези, Октиси,

Ораовец, Орланци, Осој, Охрид, Пендак, Петрово село, Пискупштина, Побужје, Подгорци, Преспа, Присовјани, Ресан, Селце, Скопље, Смилево, Стебљево, Струга, Тевзин (?), Тетово, Цер, Чучер и Џешиште. Помагане су и школе при манастирима: Св. Јован Претеча Слечче, Св. Пантелеј, Карпина, Зрзе, Топлица, Св. Богородице Пречисте, Лесново, Лисолају, Лешок, Лешани, Пореч, Св. Јован Бигорски, Матејче, Забелу и Градишту (Хаџи–Васиљевић, 1928; Џамбазовски, 1960: 112–127; 391–397; Доклестић, 1973: 194–205; Недељковић, 2011: 290–292; Шешум, 2020: 168–179, Вулићевић, 2012: 50–53).

Улога учитеља у Старој Србији била је захтевна и комплексна. Рад и обавеза српског учитеља није била само подучавање ђака у школи, већ је подразумевала ангажовање у цркви, у народним пословима и у борби са свим противницима. Српски учитељ је био загранични национални радник и он је својим постојањем и деловањем представљао бастион српства.

Власти Кнежевине Србије су биле свесне значаја учитеља, па су настојале да што квалитетнији и спремнији кадар шаљу за учитеље у Стару Србију. Од 1859. године је у буџет Министарства просвете и црквених дела унета ставка за издржавање школа и учитеља ван Кнежевине Србије. Тако је 1859. године износила 600 гроша, од 1861. до 1863. износила је 2640, 1864. и 1865. године 3.000 гроша, од 1866. до 1870. износила је 6.000 гроша, док је од 1871. до 1877. године износила 12.000 гроша (Недељковић, 2012: 102).

Већина српских учитеља у јужним областима Старе Србије је примала сталну или повремену плату од Кнежевине Србије, без обзира да ли су били упућени из Србије или су већ тамо радили. Постојали су и учитељи који су подучавали децу у приватним школама, као и учитељи који нису били квалификовани за тај посао. Било је случајева да су учитељи у настави паралелно користили српске и бугарске уџбенике. Српске учитељице и учитељи који су радили у јужним областима Старе Србије били су: Агатон Јовановић–Брајовић, Анђелко (Аџа) Јовановић–Поповић, Антоније Ђорђевић, Антоније Ђорђевић, Арса Кочовић, Арсеније Лекић, Арсеније Наумовић, Арсеније Шуменковић, Аџа Поповић, Василије Глигоријевић, Веле Ђерески, Владимир Маринковић, Гавра Стевановић, Гаврило (Гаџа) Стефановић, Деспот Бацовић, Димитрије Даскаловић, Димитрије и Милица Стојановић, Доситеј Обрадовић, Ђорђе и Јелисавета Лазаревић, Живота Миловановић, Зарија Радивојевић, Зафир и Настасија Димитријевић–Златановић, Зафир Поповић, Захарије Радичевић, Зорка, Илија и Милева Спасојевић, Илија и Милка Поповић, Јаков (Јаћим) Паламаровић, Јаков Апостоловић, Јеврем и Ленка Митровић, Јеврем Скевра (поп), Јелисавета Симоновић, Јован Илић, Јован Трендовић (поп), Јосиф Ковачевић, Кипријан (поп), Костадин Димитријевић Кратовац, Костадин Прилепчанац, Коџур Михаиловић (потоњи Коста Ћурчић), Крста Вељковић, Крста Димитријевић, Крста Петровић–Ђиновски, Кузман и Ленка Бацовић, Лазар Димитријевић, Лазар Поповић, Љубомир и Јелена (Јулијана) Павић, Марија Бабић, Марија Берић, Марија и Коста Јанковић, Марко Урошевић (Јазаковић, Јазацић), Милан и Јелена По-

повић, Милка Николић, Милош Лекић, Михаило (Мисајло) Ђорђевић, Михаило Церовић, Михајло Ристић–Поповић, Настас и Ленка Крстић, Негрије Нововић, Никола Алексић (поп), Никола Ђурђевић, Никола Стојчевић и Јелисавета Јеремић–Стојчевић, Персида Златковић, Петар (Петко) Максимовић, Петко Златковић (Сима Дамњановић), Петко и Анастасија Николић, Риста Јевремовић, Сава Поповић, Секула Цветковић, Симеон Штипљанац, Станко Ђорђевић, Станко Лазаревић, Стојан Грујић, Стојан Дамјановић, Стојко Аћимовић, Тодор (Тоша, Тома) Марковић и Марија, Тодор Бошковић, Трифун Домазетовић и Цветко Поповић–Вуковић (Хаџи Васиљевић, 1928: 76–77, 100–111, 114–115, 358–359, 362, 406–427; Џамбазовски, 1960: 115–124; Доклестић, 1973: 140–141, 181, 192, 196–205; Недељковић, 2011: 294–295; Шешум, 2020: 168–179; Вулићевић, 54, 60, 104–110).

Световна књига у Кнежевини Србији јавља се тридесетих година XIX века. Са оснивањем штампарије у Београду 1831. године стичу се предуслови за ширењем српске књиге широм Балкана где је живео српски народ. Друштвено–економски напредак Кнежевине Србије средином XIX века огледа се и у штампању школских уџбеника: Српски буквар, Свештена историја и катихизис, Прва читанка, Друга читанка, Рачуница и Прва знања. Ове књиге су се нашле и у школама јужне Старе Србије и користиле су се до 1890. године (Ђорђевић, 1958: 45–48).

По препоруци Министарства просвете и црквених дела, априла 1857. године Совјет је донео одлуку да се за подмиривање материјалних трошкова везаних за поклањање уџбеника и књига „јединородној браћи у Турској“ оснује посебан фонд који је износио 459 форинти у сребру и 25 крајцера. Ова ставка је ушла у годишњи буџет Министарства просвете и црквених дела и временом је увећавана. Од 1859. до 1861. године износила је 5.792 гроша и 20 пара чаршијских, а 1862. године 17.000 пореских гроша. У периоду од 1863. до 1867. године била је 18.000 гроша и повећана је на 20.000 у 1868. години. Наредне године је износила 30.000 гроша, а од 1870. до 1875. године износила је 35.000 гроша. За поклањање књига у 1876. и 1877. години било је предвиђено 33.000 гроша (Недељковић, 2012: 120).

Између 1868. и 1876. године српским школама у јужној Старој Србији послато је на хиљаде школских књига и уџбеника. Одбор је одлучивао где ће се и колико књига упутити и организовао је дистрибуцију књига преко трговаца, кириџија, свештеника и учитеља који су долазили у Кнежевину Србију. Многе од пређе побројаних школа које су радиле у јужној Старој Србији добијале су бесплатно уџбенике, књиге и остали школски материјал (Хаџи Васиљевић, 1928: *passim*, Џамбазовски, 1960: 112–127, Доклестић, 1973: 173–174, 190–193; Недељковић, 2011: 301–304, Вуличевић, 2012).

ЗАКЉУЧАК

Српски народ је од почетка стварања своје модерне државе, па кроз читав XIX век тежио ослобођењу и уједињењу. Међународне околности су чешиће ишле против него на руку српским државним ин-

тересима. Рачуница и задовољење великих сила на Балканском полуострву, пре свега, Руске царевине и Хабзбуршке монархије, значила је страх и неизвесност за Србе. И поред тога, Кнежевина Србија није одустајала од своје намере да спасава свој народ од ропства, па је, знајући да је врло важно, пуно полагала на просвету и школство у српским срединама у Османском царству. Учитељи, без обзира да ли су радили у Кнежевини Србији или у јужној Старој Србији, подучавали су своје ђаке из истих уџбеника и књига. Тиме је просвета и школа била она нит која је спајала српски народ где год би се он налазио.

Српске просветно–школске прилике у јужним областима Старе Србије у раздобљу између 1868. и 1876. године разликују се од времена пре и после наведеног периода. До 1868. године Кнежевина Србија је помагала српску просвету пасивно, само је одговарала на молбе које су стизале из јужних крајева Старе Србије. Ова помоћ је упућивана без икаквог плана. Од 1868. Кнежевина Србија почиње са организованом акцијом отварања школа, слања учитеља, школских уџбеника и књига, те почиње новчано да помаже тамошње црквено–школске општине, школе и цркве. Од престанка постојања Одбора 1876. године услед Велике источне кризе и Српско–турског рата, наступа време у коме је српска просвета у јужним крајевима Старе Србије рапидно назадовала. Биће потребно да прође читава деценија и више да се ситуација покрене у позитивном смеру.

Кнежевина Србија није штедела своје ресурсе да би помогла свом народу у Старој Србији који је било у подређеном положају у односу на друге народе. Брига о школама, учитељима, црквено–школским општинама и цркви дала је своје позитивне резултате који су били на завидном нивоу с обзиром на скромну снагу Кнежевине Србије. Методи рада који су спровођени између 1868. и 1876. године послужиле у будућности као добра основа за нову „просветну офанзиву“ у јужној Старој Србији.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсидић, Никола. „Писмо Ђорђа Младеновића кнезу Милану Обреновићу из 1870. године“. У *Наука и савремени универзитет* 9, 93–99. Ниш: Филозофски факултет, 2020.
- Вулићевић, Небојша. „Одбор за школе и учитеље у Старој Србији: оснивање, организација и циљеви (1868–1876)“. *Српске студије* 4 (2013): 209–230.
- Вулићевић, Небојша. *Одбор за цркве и школе у Старој Србији и Македонији 1868–1876.* (необјављени мастер рад). Београд: Филозофски факултет у Београду, 2012.
- Доклестик, Љ. *Српско-македонските односи во XIX-от век до 1897. година.* Скопје: Нова Македонија, 1973.
- Ђорђевић, Живојин. *Васпитање у Срба: уџбеник националне историје педагогике.* Београд: Научна књига, 1958.
- Јагодић, Милош. *Србија и Стара Србија (1839–1868): наслеђе*

- на југу. Београд: Evoluta, 2016.
- Јовановић, Алекса. *Постанак Егзархије и Турска, Русија и Србија: историско–политичка расправа*. Скопље: „Немања“, 1936.
- Недељковић, Славиша. „Деловање Одбора за школе и учитеље у српским областима у Македонији од 1868. до 1876. године“. *Вардарски зборник* 8 (2011): 283–305.
- Недељковић, Славиша. „Косово и Метохија у плановима бугарске пропаганде (1870–1878)“. *Српске студије* 4 (2013): 61–72.
- Недељковић, Славиша. „Национални рад архимандрита Нићифора Дучића и српским земљама под Турцима (1868–1876)“. *Црквене студије* 17 (2020): 149–159.
- Недељковић, Славиша. *Србија и Косово и Метохија (1856–1897)*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2012.
- Новаков, Александра. *Православна српска богословија у Призрену (1871–1890)*. Ниш: Епархија рашко-призренска и Епархија нишка, 2011.
- Радосављевић, Јелена. *Кнежевина Србија и Бугарска егзархија (1870–1878)* (необјављена докторска дисертација). Београд: Филозофски факултет у Београду, 2019.
- Рајић, Сузана. *Спољна политика Србије: између очекивања и реалности (1868–1878)*. Београд: Српска књижевна задруга, 2015.
- Ристић, Јован. *Спољашњи одношаји Србије новијега доба, књ. 3, (1868–1872)*. Београд: Штампарија код „Просвете“ С. Хоровица, 1901.
- Терзић, Славенко. „Стара Србија: настанак имена и знања о њој до 1912“. *Историјски часопис* 42–43 (1995–1996): 91–110.
- Терзић, Славенко. *Стара Србија: (XIX–XX век): драма једне цивилизације: Рашка, Косово и Метохија, Скопско–тетовска област*. Нови Сад и Београд: Православна реч и Историјски институт, 2012.
- Ђоровић, Владимир. *Борба за независност Балкана*. Београд: Балкански институт, 1937.
- Хаци–Васиљевић, Јован. *Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX в. (до српско турских ратова 1876–78)*. Београд: Друштво светога Саве, 1928.
- Џамбазовски, Климент. *Културно–општествени врсци на Македонците со Србија во текот на XIX век*. Скопје: Институт за национална историја, 1960.
- Шешум, Урош. „Друштво против Срба 1897–1902: методи и мере бугарске дипломатије, Егзархије и Бугарско–македонско–одринске револуционарне организације против ширења српског утицаја у Јужној Старој Србији и Македонији 1897–1902“. *Српске студије* 4 (2013): 73–103.
- Шешум, Урош. „Српске школе и учитељи у Старој Србији и Ма-

кедонији у Великој источној кризи“. У Јован Ристић, државник и дипломата – Берлински конгрес (140 година од међународног признања и независности Србије), 147–200. Крагујевац: Историјски архив Шумадије, 2020.

Шешум, Урош. *Србија и Стара Србија (1804–1839)*. Београд: Универзитет, Филозофски факултет у Беографу, 2017.

A REVIEW OF SERBIAN EDUCATIONAL AND SCHOOL STATUS IN THE SOUTHERN AREAS OF THE OLD SERBIA (1868–1876)

Summary

Education in Serbia in the southern areas of the Old Serbia is rooted deep into the past and is related to the existence of the Ohrid Archbishopric. With the death of the Serbian prince Mihailo Obrenović in 1868 and the coming to power of the Governorate, the Principality of Serbia set its national work in the Ottoman Empire on new foundations. The revolutionary way of acting was changed to cultural and educational work. The educational and school policy of the Principality of Serbia in the southern areas of the Old Serbia were realized through the Board for schools and teachers in the Old Serbia, Macedonia and Bosnia and Herzegovina, which operated between 1868 and 1876. Thus began the organized action of opening schools, sending teachers, school textbooks and books to those areas, financial assistance to the local church–school municipalities, schools and churches. In the southern areas of the Old Serbia, there were Serbian schools and teachers who worked independently of the Principality of Serbia and its assistance. With the founding of the Bulgarian Exarchate in 1870, education in Bulgaria, using the privileges of Miletus, strongly penetrated the area of southern Old Serbia. Until the outbreak of the Great Eastern Crisis, the Bulgarian Exarchate and the Principality of Serbia were rivals in the struggle for educational and school supremacy in the southern areas of the Old Serbia.

Key words: Education–school policy, the Old Serbia, Exarchate, Board for schools and teachers.

HRIŠĆANSKA DEMOKRATIJA U AUSTRIJI

Rezime

Cilj ovog naučnog rada je razumevanje i objašnjenje mesta i uloge Katoličke crkve u Austrijskom društvu ali i u Austrijskom političkom sistemu za koji se kaže da je sekularan. Posle uvodnog dela koji nam ukazuje na protivljenje Katoličke crkve prema komunizmu i liberalizmu u prošlosti i koji nam podvlači tzv. katolički treći put tj. put Hrišćanske Demokracije, prvi deo naučnog rada detaljno opisuje osnovne elemente koji su doveli do stvaranja Hrišćanske Demokracije među kojima je prvenstveno kontinuirani Politički Katolicizam iz koga je izrastao tzv. Katolički Korporativizam, a zatim sledi drugi deo naučnog rada koji objašnjava implementaciju takvog Političkog Katolicizma u Austrijski politički sistem kroz formiranje tzv. Socijalnog Partnerstva koje čini temelj Austrijskog političkog sistema i koje je zapravo naslednik Katoličkog Korporativizma.

Ključne reči: politički katolicizam, katolički korporativizam, Austrijska narodna partija – OVP, socijalno partnerstvo, hrišćanska demokratija.

UVOD

Iako je Katolička crkva pre II svetskog rata bila izrazito protiv liberalne demokratije (Warner, 2000: 68–69), jer je ona sa svojim zahtevima *individualizma* i *jednakosti* kao i zahtevima sekularizacije društva bila u totalnoj suprotnosti sa *jedinstvom* i *univerzalnošću* kao osnovnim dogmama „katoličke socijalne doktrine“ (Muller and Steininger, 1994: 94–95), ali i sa katoličkom hijerarhijom centralističkog karaktera, ipak bila je protiv i komunizma tj. „narodnih demokratija“ na Istoku zbog svog izričitog ateizma (Kaiser and Wahnout, 2004: 2–3).² S obzirom da je Katolička crkva oduvek smatrala da je neverništvo veći i možda neoprostivi greh nego krivoverstvo koje se može uvek oprostiti i iskupiti, otuda je ipak i uvek verovala u svoju večitu misiju iskupljenja a sa kojom je i žestoke ratove sa Protestantima u XVI i XVII veku zamenila tzv. „katoličkom koordinacijom“ (Davie, 2012: 262–263) na tzv. „tolerantnim teritorijama“ (Costopoulos, 2005: XIII) ne odustajući od već spomenute svoje misije iskupljenja odnosno od ponovnog pokrštanja tj. prevođenja Protestanata u Katolike (Evans, 1999: 8–9). Zbog ovakvog delovanja Katoličke crkve

¹ sanvito@medianis.net

² Papa Leo XIII (*Pope Leo XIII*) je 1891. godine izdao poslanicu „*Rerum Novarum*“ o pravima i dužnostima kapitala i rada u kojoj se usprotivio kako marksizmu tako i neograničenom kapitalizmu (Warner, 2000: str.68-69), ali je ipak marksizam označio kao glavnu pretnju društvenom i moralnom poretku. Vidi: Kaiser and Wahnout, 2004: 2–3.

je u protestantskoj Prusiji u XIX veku nastao čuveni „Bizmarkov Kulturkampf“ (Ibid: 7) tj. „protestantski korporativizam“ (Ibid: 8–9) kao „odbrana protestantske kulture od katolicizma“ (Ibid: 6–7) a koja je zapravo značila bojkot katolika u političkom i privrednom kao i svakom drugom obliku (Boyer, 2001: 26–27).³ Upravo ova matrica „Bizmarkovog protestantskog korporativizma“ (Evans, 1999: 8–9) je 1931. godine poslužila Katoličkoj crkvi za stvaranje „Katoličkog Korporativizma“⁴ (Ibid: 10–11) koji se ipak zbog svoje isključivosti pretvorio u fašizam (Seeleib-Kaiser, 2008: 82–83).⁵

Međutim nakon Drugog svetskog rata, Katolička crkva, koja nije nikada odustala od svog „Političkog Katolicizma“ (Evans, 1999: 8–9) ali ni od protivljenja liberalnoj demokratiji kao „neukrotljivoj“ ili pak od protivljenja „narodnoj demokratiji“ (Sully, 1981: 156–157) kao komunističkoj i bezbožnoj, osnovala je katoličke političke partije na svim katoličkim teritorijama Zapadne Evrope, smatrajući sebe kao jedinog čuvara i zaštitnika Zapadnog Hrišćanstva, i zatražila direktno da Zapadna Evropa ne bude niti liberalna niti revolucionarno-socijalistička već isključivo „hrišćansko-zapadna“. Očigledno je da je stav Katoličke crkve bio uslušen jer su sve katoličke političke partije u tadašnjoj Zapadnoj Evropi, pa tako i u Austriji, nazvane „hrišćansko-demokratskim“ čime je otpočela era tzv. „Hrišćanske Demokratije“ pomoću koje su u mnogim državama Zapadne Evrope na vlasti došle tzv. hrišćanske demokrate koje nisu baštinile niti liberalnu niti komunističku tj. revolucionarno-socijalističku ili bilo koju ideologiju jer su imale izrazitu katoličku osnovu i isključivo želju za moć (Evans, 1999: 12–13).⁶ Uostalom, svi osnivači Evropskog jedinstva 1950.god., Robert Šuman (*Robert Schuman*) i Konrad Adenauer (*Konrad Adenauer*) kao i retko spominjani Alcide de Gasperi (*Alcide De Gasperi*), su bili katolici i „hrišćanske demokrate“ zbog čega su se tada mnoge protestantske države na severu Zapadne Evrope uplašile od stvaranja tzv. „Vatikanske Evrope“.

³ „Bizmarkov Kulturkampf“ je u Prusiji trajao od 1871.god. do 1887.god. kada je ukinut ali ne kao rezultat promenjenog stava kancelara Bizmarka (*Otto Von Bismarck*) prema katolicima već prave panike od rastućeg socijalizma. Vidi: Irving R.E.M., 1979: 14–15.

⁴ Katolički Korporativizam je zvanično otpočeo 1931. godine sa poslanicom „*Quadragesimo Anno*“ koju je izdao tadašnji Papa Pie XI (*Pope Pius XI*) i u kojoj je proglasio rekonstrukciju društvenog poretka sa Korporativizmom kao rešenjem za sve klasne sukobe različitih socijalnih grupa. Vidi: Boyer, 2004: 23.

⁵ Prvi fašizam sa Katoličkim Korporativizmom je nastao 1926. godine pod Benitom Mussolinijem u fašističkoj Italiji koja je tada bila uzor za sve buduće fašističke države pa i nacističku Nemačku. Vidi: Evans, 1999: 10–11.

⁶ Zvanično era „Hrišćanske Demokratije“ otpočinje sa 2. Vatikanskim Većem koje je trajalo tri godine, tj. od 1962. do 1965. godine (Evans, 1999: 12–13) na kojem je najpre 1962. godine Papa Jovan XXIII (*Pope John XXIII*) izdao poslanicu „*Pacem in Terris*“ proglašavajući demokratiju za katoličku vrednost da bi zatim novi Papa Paul VI (*Pope Paul VI*), nakon smrti predhodnog Pape a još uvek u toku zasedanja 2. Vatikanskog Veća, pridodao i drugu poslanicu „*Dignitatis Humanae*“ sa kojom je i versku slobodu tj. toleranciju uveo u katoličku socijalnu doktrinu. Vidi: Van der Vyver, 2001: 658–659.

KATOLIČKI KORPORATIVIZAM I POLITIČKI KATOLICIZAM KAO GENEZA HRIŠĆANSKE DEMOKRATIJE

Kao što smo spomenuli u uvodnom delu, Katolička crkva je u XIX veku bila izričito protiv američkog i britanskog liberalizma čak za nijansu i više nego protiv socijalizma (Evans, 1999: 2–3). Zato je Katolička crkva, na primer u Austrugarskoj Monarhiji, svojoj novoosnovanoj katoličkoj partiji 1891. godine dala naziv „Hrišćansko-socijalna partija“ (Lucardie, 1997: 210–211), jer je kao svoju ideologiju, koju nije imala zbog religiozne osnove delovanja (Wohnout, 2004: 178), proglasila tzv. „Hrišćanski socijalizam“ (Evans, 1999: 10)⁷ a svoje članove partije tzv. „hrišćanskim socijalistima“. Dakle, više je na samom početku parlamentarizma u Austrougarskoj Monarhiji, a kasnije i u 1. Austrijskoj republici, gledala pozitivno na socijalizam nego na liberalizam, smatrajući da socijalizam može uspešno imati tzv. hrišćansku verziju (Ibid: 10).⁸ U stvari, Katolička crkva je u to vreme pomalo nespripremljena dočekala parlamentarizam jer je s jedne strane imala neretko nejedinstvene svoje podklase i pored proklamovanog jedinstva kao jednog od osnovnih principa Katoličke religije, dok se sa druge strane suočila sa pojavom masovnih partija liberalnog ili socijalističkog ili pak nacionalnog profila a koje su sve redom uglavnom bile protiv elitističke i antidemokratske već spomenute Katoličke crkve (Sully, 1981: 98–99). U takvoj situaciji u kojoj je došlo do gubitka katoličkog autoriteta i ugroženosti katoličkog identiteta, pogotovo u mešovitim protestantsko-katoličkim sredinama, gde su vođeni i ozbiljni ratovi (Švajcarska, Prusija), Katolička crkva otpočinje sa osnivanjem katoličkih političkih partija sa katoličkim biskupima kao liderima partija i katoličkim sveštenstvom kao članstvom tih istih partija (Wohnout, 2004: 178). Dakle, kompletna i neprikosnovena katolička hijerarhija u partijskim sistemima država Evrope sa kojom je Katolička crkva u XIX veku otpočela svoj otvoreni „Politički Katolicizam“ (Evans, 1999: 8–9) a prva država u kojoj je bila osnovana katolička partija je bila 1820.god. Belgija i to logično zbog blizine „britanskog liberalizma“ i „mešovitog katoličko-protestantskog stanovništva“ (Ibid: 8–9, 2–3).⁹ Na primer, Hrišćansko-socijalna partija (HSP) tj. katolička partija, koju smo već spomenuli, je na početku 1. Austrijske republike čak i bila od 1918. do 1920.god. u koaliciji na vlasti sa socijalistima što dovoljno govori koliko je duboko Katolička crkva bila protiv liberalizma i u okviru njega liberalne demokratije i sekularizma (Sully, 1981: 40–41).

Ipak, kako su u 1. Austrijskoj republici i liberalizam i socijalizam

⁷ Hrišćanski socijalizam je nastao kao pandan marksističkom socijalizmu ali sa ugrađenom korporativnom teorijom koju je na početku 20. veka celovito razradio u svojoj knjizi nemački jezuita Hajnrih Peš (*Heinrich Pesch*) i preimenovao je u solidarizam a zatim i preporučio Papi Piu XI (*Pope Pius XI*) kao hitan program koji je 1931.god. i zvanično proglašen kroz Papsku poslanicu. Vidi: Evans, 1999: 10–11.

⁸ Katolički solidarizam, koji je ugrađen u katoličku socijalnu doktrinu a koju su baštinili „hrišćanski socijalisti“, je za razliku od marksističkog solidarizma uključivao i individualno posedovanje imovine kao preduslov slobode uz, naravno, uvek katolički hrišćanski moral kao garant. Vidi: Sully, 1981: 89.

⁹ Belgiju čine Flamanci protestanti na severu i Valonci katolici na jugu države.

počeli dobijati na ogromnoj masovnosti zasnovanoj na ideologijama, Katolička crkva kao osnivač katoličkih partija, koje su bile zasnovane na katoličkoj religiji a ne ideologiji, je ubrzo shvatila da nisu dovoljne isključivo katoličke partije već je potrebno osnovati široku lepezu različitih katoličkih udruženja koja će masovno uključiti u svoje redove katolike i na neki način pacifikovati ekstremnu podjelu u društvu na liberale i socijaliste tj. kapitaliste i komuniste. Upravo u tom smislu je Katolička crkva počela osnivati razna međuzavisna udruženja slično nekadašnjim srednjovekovnim savezima feudalaca i seljaka ali ovoga puta u obliku nekakvih kooperativnih zadruga u kojima su upravljačku ulogu neretko imali i najsiromašniji seljaci i u kojima je do izražaja u punoj meri došla *katolička koordinacija* i „*solidarizam*“ (Evans, 1999: 10) na tzv. hrišćanskoj osnovi kao osnovni princip, pored *katoličkog jedinstva* i *odgovornosti* kao i *univerzalnosti*, na široko proklamovane „katoličke socijalne doktrine“ (Muller and Steininger, 1994: 94–95).¹⁰ Kako su ovakva katolička udruženja uzela učesće u savetodavnim i zakonodavnim telima 1. Austrijske republike i postavljale se kao nekakvi medijatori između veleposednika i seljaka kao i industrijalaca i radnika naravno sa Katolicizmom kao moralnim garantom (Evans, 1999: 8–9), tako je Katolička crkva sve više imala veru u trasiranje svog „trećeg katoličkog puta“ (Thimoty, 2005: 264–265), u odnosu na liberalizam i socijalizam, zbog čega je ova svoja katolička udruženja nazvala korporacijama proglašivši Katolički Korporativizam uz svoj otvoreni tadašnji Politički Katolicizam kao fundamentalna rešenja, uokvirena u tzv. Hrišćanski Socijalizam, koja će osnažiti već puno puta najavljivanu tzv. „rekatolicizaciju“ i utvrditi već proklamovanu tzv. „rekonstrukciju društvenog poretka“ (Evans, 1999: 10–11).

Međutim, iako je ovaj „treći katolički put“, nazvan Hrišćanskim Socijalizmom, imao dobru ideju pregovaranja radi opšteg dobra i smanjivanja napetosti između liberala i socijalista koji su u to vreme i 1. Austrijskoj republici vodili i međusobne ulične fizičke sukobe (Sully, 1981: 42–43), ipak Katolička crkva je tada olako zamišljala da će u svoja katolička udruženja brzo prevesti sva druga liberalna i socijalistička udruženja, a pogotovo snažna sindikalna udruženja iz tabora socijalista, što naravno nije bilo moguće zbog čega je Katolička crkva 1934. godine proglasila „Austrijsku hrišćansku korporativnu državu“ (Berger, 2010: 82) ukidajući partijski sistem zemlje kao i sopstvenu medijaciju tj. pretvarajući „katoličku koordinaciju“ u isključivo saradnju sa fašistima zbog čega je ovakav sistem nazvan Austro-fašističkim Korporativizmom koji se konačno 1938. godine završio aneksijom 1. Austrijske republike od strane nacističke Nemačke (Seeleib-Kaiser, 2008: 82–83).

Odmah nakon Drugog svetskog rata Katolička crkva se ogradila od „saradnje sa nacistima“ (Binder, 2001: 406–407) i nastavila svoj Politički Katolicizam osnivajući ponovo katoličke partije sa kompletnom svojom katoličkom infrastrukturom kako različitih katoličkih udruženja tako i go-

¹⁰ Upravo katolički solidarizam sa ugrađenim katoličkim korporativizmom kasnije postaje osnova za individualizam i subsidijarnost kao dodatne principe unutar katoličke socijalne doktrine. Vidi: Evans, 1999: 4–5.

tovo svih katoličkih korporacija (Evans, 1999: 8–9, 10–11).¹¹ Jednostavno, gde se stalo uoči II svetskog rata tu se odmah posle rata i nastavilo kao da saradnje sa nacistima nije ni bilo i kao da se nacizam nikada nije ni desio (Heinisch, 2002: XIII, XVI). Prenebregnute su činjenice da su katolički Salzburg i katolički Grac još u 1. Austrijskoj republici bili najveći nacistički centri i da je velika većina nacista, zajedno sa vođom nacističke Nemačke, bila rođenjem sa prostora Austrije (Sully, 1981: 100–101). Umesto tih činjenica, Austrija je proglašena za žrtvu od strane nacizma a Katolička crkva je započela reformu svoje katoličke socijalne doktrine a na osnovu sve jačih pritisaka američkih katolika koji su već dugo tražili konačni ulazak *individualizma* i *liberalne demokratije* u osnovne principe već spomenute katoličke socijalne doktrine (Kaiser, 2001: 624–625).¹² Naravno, ova dugo pripremana tzv. „protestantizacija Katolicizma“ je okončana na 2. Vatikanskom Veću od 1962. do 1965. godine kada su i zvanično *individualizam* i *liberalna demokratija* postale principi katoličke socijalne doktrine čime je ozvaničena era hrišćanskih demokratija u Evropi tj. demokratija u kojima vodeću ulogu imaju „bivše“ katoličke partije a sada „hrišćansko-demokratske“ (Evans, 1999: 12–13). Dakle, katoličke partije su sada dobile ideološki profil koji nisu imale, jer su bile za „treći katolički put“ između liberalizma i socijalizma, čime su osnažile svoju toliko željenu političku ulogu moćnog medijatora sa Katolicizmom kao garantom (Warner, 2000: 206–207).¹³

U tom smislu, u 2. Austrijskoj republici Katolička crkva osniva „17. aprila 1945. godine“ (Pelinka, 1983: 195) Austrijsku narodnu partiju (OVP)¹⁴ i to u „katoličkom manastiru“ (Berger, 2010: 86) u „crvenom Beču“¹⁵ sa kompletnom katoličkom strukturom predhodne Hrišćansko-socijalne partije (HSP) iz 1. Austrijske republike ali za razliku od predhodnog katoličkog Hrišćanskog Socijalizma sada Politički Katolicizam trasira put Hrišćanskoj Demokratiji zbog čega prefiks katoličke partije „hrišćanska“ postaje „narodna“ (Horner, 2001: 745) i zbog čega novostvorena katolička partija (OVP), ali samo u svom imenu, prestaje da bude katolička i postaje „zasigurno gledište Katoličke crkve i svih katolika“ (Binder, 2001:

¹¹ Zbog Katoličke crkve kao idejnog tvorca katoličkih korporacija je i nastao termin „Katolički Korporativizam“. Vidi: Evans, 1999: 8–9, 10–11.

¹² Odmah nakon II svetskog rata je krenuo ogroman pritisak američkih katolika na Katoličku crkvu sa zahtevom da prihvati *individualizam* i *demokratiju* i uvrsti ih u osnovne vrednosti katoličke socijalne doktrine (Reese, 1996: 306–307). Tek posle smrti Pape Pia XII (*Pope Pius XII*) 1958. godine novopostavljeni Papa Jovan XXIII (*Pope John XXIII*) odmah izražava želju za promenama i zakazuje već 1962. godine II Vatikansko Veće. Vidi: Evans, 1999: 260–261.

¹³ Katolička crkva je sa osnivanjem katoličkih partija zapravo, a prilagođavajući se parlamentarnoj demokratiji, zamenila svoj vidljivi monopolistički status za nevidljivi status jedne od najjačih interesnih grupa. Vidi: Warner, 2000: 2–3.

¹⁴ Austrijsku narodnu partiju (OVP) je konkretno osnovao Austrijski kardinal Teodor Inicer (*Theodor Innitzer*) a preko svoga Oto Mauera (*Otto Mauer*) radikalnog katolika koji je i ujedno bio na čelu najjače katoličke organizacije pod nazivom „Katolička Akcija“. Vidi: Rauscher Anton, 1997: 440–441.

¹⁵ Crveni Beč je dobio prefiks „crveni“ još u 1. Austrijskoj republici jer su u njemu stalno bili na vlasti tadašnji socijalisti i socijaldemokrate sa marksističkim idejama. Vidi: Berger, 2010: 72–73.

404–405). Dakle, Austrijska narodna partija (OVP) nije više Hrišćansko-socijalna partija (HSP) sa katoličkim sveštenstvom u svojim redovima već je „hrišćansko-demokratska, narodna, partija“¹⁶ sa isključivo katoličkim aktivistima koji su sada mnogo važniji za neprekidnu katoličku misiju nego isključivo i samo sveštenstvo (Warner, 2000: 6–7).¹⁷ Uostalom, i sam Papa Pie XII (*Pope Pius XII*) je, podvlačeći katolički aktivizam, stalno govorio da njemu nisu potrebni saradnici već aktivisti koji će svojim katoličkim aktivizmom uticati na svest ljudi koja je po katoličkoj socijalnoj doktrini društveno dobro. I upravo taj katolički aktivizam je osnovna nit Hrišćanske Demokratije koji je uvek prisutnom Političkom Katolicizmu pridodao i Katolički Korporativizam koji teži da obuhvati sve pore jednog društva i na taj način obezbedi i osigura Katolicizmu uvek željenu moć (Evans, 1999: 4–5, 10–11).

Dakle, Austrijska narodna partija (OVP), koju mnogi politikolozi nazivaju „sekularnom rukom Katoličke crkve“ (Wohnout, 2001: 181), je sada prepuna „katoličkim aktivistima“ (Conway, 2001: 306–307) koji su svi morali prvo da se dokažu aktivnim radom u katoličkim udruženjima (Pelinka, 2001: 540–541),¹⁸ kao što su to Katolička Akcija i Austrijski Kartel Bratstva (Osterreichischer Cartellverband-OCV),¹⁹ ili pak u katoličkim Ligama radnika i sindikalista kao i privrednika i poljoprivrednika (Sully, 1981: 26–27, 72–73).²⁰ Otuda se za ovu političku partiju kaže da ima indirektno članstvo jer su funkcioneri partije istovremeno i funkcioneri katoličkih udruženja i katoličkih korporacija (Conway, 2001: 298–299).²¹ O tome najbolje govori podatak da je 1980. godine Austrijska narodna partija (OVP) imala samo 300 direktnih partijskih članova pored 1 milion i 200 hiljada partijski indirektnih članova tj. direktnih članova u katoličkim udruženjima i katoličkim korporacijama.²² Ili pak podatak da je Austrijska narodna partija (OVP) 1990. godine bila sa svojih oko 500.000 članova jedna od najbrojnijih Evropskih političkih partija od čijeg je broja članova 46% pripadalo katoličkoj Ligi radnika i sindikalista (OAAB), 38% katoličkoj Ligi poljoprivrednika (OBB) i 13% katoličkoj Ligi privrednika (OWB),

¹⁶ Opširnije vidi: www.oevp.at

¹⁷ Važnost katoličke misije u odnosu na sveštenstvo se ogleda i u odluci Katoličke crkve da uveliko počne upotrebljavati metodu političke distance od temporalnog sveta dok je u njemu i dalje operativno prisutna. Vidi: Warner, 2000: 6–7.

¹⁸ Kompletno liderstvo i članstvo Austrijske narodne partije (OVP) je zapravo sačinjeno od katoličkih aktivista. Vidi: Pelinka, 1983: 216–217.

¹⁹ Dok je još u 1. Austrijskoj republici pored mnogih drugih stvorena jedna od najmoćnijih katoličkih organizacija tj. „Katolička Akcija“, u 2. Austrijskoj republici je Katolička crkva poželela da pridobije i visokoobrazovane ljude pa je u tom smislu i osnovala 1954. god. Kartel bratstva (OCV) sa članstvom od oko 12000 profesora i studenata. Vidi: Binder, 2001: 406–407.

²⁰ Sve tri Lige tj. Liga radnika sa sindikalistima (OAAB) i Liga privrednika (OWB) kao i Liga poljoprivrednika (OBB) su čvrsto uvezane sa mnogim katoličkim udruženjima i organizacijama i tako su kompletno preuzete iz bivše Hrišćansko-socijalne partije (HSP) i ugrađene u Austrijsku narodnu partiju (OVP). Vidi: Muller and Steininger, 1994: 88–89.

²¹ Opširnije vidi: Sully, 1981: 26–27.

²² To znači da su preko 99% članova Austrijske narodne partije (OVP) indirektni članovi jer su svi došli u partiju iz katoličkih udruženja i katoličkih organizacija.

dok je samo 1% bio bez pripadnosti katoličkim udruženjima i korporacijama (Pelinka, 1983: 206–207). Iz svega predhodno rečenog jasno se vidi da je Austrijska narodna partija (OVP) simbioza Političkog Katolicizma i Katoličkog Korporativizma i kao takva osnovni temelj Hrišćanske Demokracije koja podrazumeva pozitivnu osobinu svakog Korporativizma, pa tako i Katoličkog, u smislu dogovaranja i uključivanja svih organizacija rada i kapitala u cilju kreiranja ekonomske i socijalne politike tj. opšteg dobra ali uvek uz moralni garant Katolicizma (Warner, 2000: 206–207).

AUSTRIJSKO SOCIJALNO PARTNERSTVO KAO PARADIGMA HRIŠĆANSKE DEMOKRATIJE

Kao što smo već rekli Katolički Korporativizam je pre II svetskog rata isključio dogovaranje sa socijalistima te tako ostao u saradnji sa fašistima čime je prešao konačno u formu tzv. Austro-fašističkog Korporativizma (Evans, 1999: 10–11, 190–191). Međutim, nakon II svetskog rata, sa prihvatanjem i uvođenjem *individualizma* i *demokratije* među osnovne principe katoličke socijalne doktrine (Ibid: 10–11), Katolički Korporativizam u Austriji započinje saradnju sa socijalistima kako bi zajednički stvorili politički korporativni sistem radi opšteg dobra Austrijskog društva (Talos, 1996: 103–104). U tu svrhu je formirana tzv. „Velika koalicija“²³ na vlasti, sastavljena od isključivo socijalista (SPO) i narodnjaka katolika (OVP), koja je na osnovu međusobnog pariteta (Talos, 1996: 110), pretočenog u Koalicioni dogovor (Sully, 1981: 24–25),²⁴ zauzela sve funkcije u ogromnoj nacionalizovanoj privredi koja je uzgred već bila organizovana i netaknuta upravo na bazi Katoličkog Korporativizma (Talos, 1996: 103–104). Tako su na primer nastavile u kontinuitetu rad katolička Komora privrede (BWK), koja je bila osnovana još 1848. godine, kao i katolička Komora poljoprivrede (LWK) koja je takođe bila osnovana još 1922. godine u Donjoj Austriji. Sa druge pak strane, socijalisti ponovo aktiviraju socijalističku Komoru rada (AK), koja je osnovana još 1920. god., i pridodaju 1945. god. novoformiranu Komoru sindikata (OGB) koja je funkcionalno vezana za već spomenutu Komoru rada (AK) ali sa određenom autonomijom. Da bi Katolički Korporativizam ugradio sebe u tzv. Austrijski Korporativizam, imenovan kasnije kao „Socijalno Partnerstvo“ (Sully, 1981: 23), morao je na bazi pariteta i proporcionalnosti da ustupi mnoštvo funkcija socijalistima u katoličkoj Komori privrede (BWK) i katoličkoj Komori poljoprivrede (LWK) ali i da zauzme toliko željene i nikada pre II svetskog rata ostvarene funkcije u socijalističkoj Komori rada (AK) i socijalističkoj Komori sindikata (OGB) (Talos, 1996: 110). Zapravo, Austrijski Korpora-

²³ Velika koalicija je naziv za zajedničku vlast dve najveće političke partije u političkom sistemu koje su u većini slučajeva dijametralno suprotstavljene. U 2. Austrijskoj republici su to bile Austrijska narodna partija (OVP) i Socijalistička tj. Socijaldemokratska partija Austrije (SPO) koje su 20 godina nakon Drugog svetskog rata bile u „Velikoj koaliciji“ i stvorile mentalitet saradnje. Vidi: Sully, 1981: 20–21.

²⁴ Koalicionim dogovorom tzv. „Velike koalicije“ (OVP i SPO) je 1957. godine nastala čuvena „Komisija za paritet“ koja je po principu jedinstva i tajnosti vremenom postala tzv. „Vlada u senci“. Vidi: Talos, 1996: 108.

tivizam, tj. Socijalno Partnerstvo, zajedno sa ugrađenim Katoličkim Korporativizmom (Seeleib-Kaiser, 2008: 2–3), je postalo ostvarljivo tek onda kada su socijalisti marksisti prešli u socijaldemokrate a katolici konzervativci tj. hrišćanski socijalisti u hrišćanske demokrate. Dakle, tačka spajanja, tj. ugradnje Katoličkog Korporativizma u tzv. Socijalno Partnerstvo u Austriji je bila katolička socijalna doktrina koju je u određenoj meri prihvatila Socijaldemokratija i na taj način postala kompatibilna sa tzv. Hrišćanskom Demokratijom. To znači da je Socijalno Partnerstvo tačnije 70-ih godina prošlog veka nateralo i socijaldemokrate (SPO – socijalisti) i hrišćanske demokrate (OVP – narodnjaci katolici) na takvu vrstu personalne saradnje da obični birači više nisu raspoznavali bilo kakve ideološke razlike između ovih dveju partija koje su nekada bile izrazito suprotstavljene i ekstremne (Talos, 1996: 108).²⁵ Najbolji primer za predhodno rečeno je apsolutna vladavina socijaldemokrata u Austriji od 1970. godine do 1983. godine u čije vreme je savezni kancelar bio socijaldemokrata Bruno Krajski (*Bruno Kreisky*),²⁶ jevrej i bivši socijalista revolucionar (Sully, 1981: 34–35), koji je bio lični prijatelj Bečkog nadbiskupa Franca Keniga (*Franz Konig*), i uz čiji predlog je Dr. Rudolf Kiršlager (*Rudolf Kirschlager*) katolik 1974. godine postao predsednik Austrije i to u dva mandata sve do 1986. godine (Sully, 1981: 48–49, 56–57), i na kraju krajeva uz čiju prećutnu saglasnost je bivši nacista Kurt Valdhajm (*Kurt Waldheim*), iz reda tada opozicione partije narodnjaka katolika (OVP), postao 1972. godine generalni sekretar Ujedinjenih Nacija (UN).

Sve u svemu, jasno je da je Socijalno Partnerstvo formiralo neprestanu potrebu za kompromisom a kompromis, makar i u samoj ideji, je nešto što je uvek bila odlika svakog Korporativizma pa tako i Katoličkog Korporativizma (Evans, 1999: 184–185). Međutim, Socijalno Partnerstvo sa ugrađenim Katoličkim Korporativizmom je otišlo korak dalje jer je zatražilo tačku spajanja tj. onu tačku koja gradi kompromis a ta tačka je upravo postala „katolička socijalna doktrina“ (Fasslabend, 2010: 60–61) koju su socijalisti prihvatili u određenoj meri i postali socijaldemokrate. Samo u ovoj konstelaciji Socijalno Partnerstvo dobija puni zamah i postaje u pravom smislu reči paradigma Hrišćanske Demokratije tj. demokratije koja može biti i socijaldemokratija ali sa hrišćanskim predznakom.

Veoma dobar primer za Austrijsku socijaldemokratiju sa hrišćanskim predznakom je svakako sastav tradicionalno socijaldemokratskih Komore rada (AK) i Komore sindikata (OGB) koji su na paritetnoj i proporcionalnoj osnovi ustupile značajne funkcije narodnjacima katolicima tj. hrišćanskim demokratama koje su naravno organizovano i popunile ta rukovodeća mesta tako što je njih zauzela veoma moćna Frakcija hrišćanskih sindikalista (FCH) (Pelinka, 1983: 250–251) koja uzgred ima autonomiju u odnosu

²⁵ Ovakva vrsta personalne saradnje je proizvela stapanje i bliskost narodnjaka-katolika i socijalista-socijaldemokrata koji su omogućili željenu političku stabilnost. Vidi. Talos, 1996: 106.

²⁶ Kancelar Bruno Krajski (*Bruno Kreisky*) je kao model svoje ekonomske politike, odmah na početku svoje vlasti, proglasio tzv. švedski model socijaldemokratije koji je kasnije nazvan „Austro-kenzijanzmom“ i koji je doneo ogroman prosperitet u Austriji zbog čega su ovom kancelaru Austrijanci ponosno dali nadimak „Kajzer Bruno“ a njegovo vreme vladavine proglasili „zlatnom erom Bruna Krajskog“. Vidi: Kramer, 1996: 166–168.

na Austrijsku narodnu partiju (OVP) čiju organizacionu strukturu uveliko koristi u sprovođenju katoličkih interesa i naravno interesa političke partije narodnjaka tj. hrišćanskih demokrata ali isključivo onih koji su identični sa Katoličkom crkvom (Evans, 1999: 258–259).

Dakle, da podvučemo, Socijalno Partnerstvo sa ugrađenim Katoličkim Korporativizmom je zaista prava paradigma Hrišćanske Demokratije i kruna Političkog Katolicizma u Austriji jer kao što reče čuveni grčki politikolog Stasis Kalivas (*Stathis N. Kalyvas*): Hrišćanska Demokratija je prirodno dete Političkog Katolicizma (Alberti and Leonardi, 2004: 26–27).

ZAKLJUČAK

Nesumnjivo je da je Hrišćanska Demokratija proizvod Političkog Katolicizma koji je nekadašnje fizičke sukobe sa nekatolicima zamenio „katoličkom koordinacijom“, kao što je i nesumnjivo da je „katolička koordinacija“ stvorila Katolički Korporativizam kao neophodni deo Hrišćanske Demokratije. Međutim, ono što zavređuje posebnu pažnju je neverovatna fleksibilnost Katoličke crkve da zarad težnji ka političkoj i svakoj drugoj moći reformiše čak i sopstvenu „katoličku socijalnu doktrinu“, i pored svoje centralističke hijerarhije, i trasira svoj tzv. katolički treći put tj. put Hrišćanske Demokratije kojim je na čudnovat način, i pored teških zahteva liberalne demokratije, zapravo osnažila svoj „katolički aktivizam“ koji je sada još više prisutan i na globalnom nivou, naravno, uvek i u korak sa Hrišćanskom Demokratijom.

LITERATURA

- Alberti Paolo and Robert Leonardi. “The Consociational Construction of Christian Democracy”. In *Christian Democratic Parties in Europe since the End of the Cold War*, edited by Steven Van Hecke and Emmanuel Gerard, 21–41. Leuven: Leuven University Press, 2004.
- Berger Peter. *Christliche Werte und Osterreichische Volkspartei*. Salzburg: Diplomarbeit, Universitat Salzburg, 2010.
- Binder Dieter A. “Von der Rettung des christlichen Abendlandes, und, Europa in uns. Die Osterreichische Volkspartei nach 1945“. Un *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert*, ed. Michael Gehler und Wolfram Kaiser und Helmut Wohnout, 399–424. Wien: Bohlau Verlag, 2001.
- Boyer John W. “Catholics, Christians and the Challenges of Democracy: The Heritage of the Nineteenth Century“. In *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert*, edited by Michael Gehler und Wolfram Kaiser und Helmut Wohnout, 23–59. Wien: Bohlau Verlag, 2001.
- Boyer John W. “Catholics, Christians and the Challenges of Democracy: The Heritage of the Nineteenth Century“. In *Political Catholicism in Europe 1918–45*, edited by Wolfram Kaiser and Helmut Wohnout, 7–45. London: Routledge, 2004.

- Conway Martin. "Catholic Politics or Christian Democracy? The Evolution of Inter-War Political Catholicism. A comment". In Michael Gehler und Wolfram Kaiser und Helmut Wahnout (eds.) *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert*, 294–312. Wien: Bohlau Verlag, 2001.
- Costopoulos Philip J. "Introduction". In *World Religions and Democracy*, edited by Larry Diamond, Marc F. Plattner and Philip J. Costopoulos, IX–XXVI. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 2005.
- Davie, Grace. "Understanding Religion in Europe: A Continually Evolving Mosaic". In *Religion, Rights and Secular Society*, edited by Peter Cumper and Tom Lewis, 251–270. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2012.
- Evans, Ellen L. *The Cross and the Ballot: Catholic Political Parties in Germany, Switzerland, Austria, Belgium and the Netherlands, 1785-1985*. Boston: Humanities Press, Inc., 1999.
- Fasslabend, Werner. "The Economy and Social Affairs as a Symbiotic Whole – Social Philosophy as the Basis for Social and Economic Policy". In *The European People's Party: Successes and Future Challenges*, edited by Werner Fasslabend and Josef Proll, 57–65. Vienna: Edition Noir, 2010.
- Heinisch, Reinhard. *Populism, Proporz, Pariah: Austria Turns Right – Austrian Political Change, Its Causes and Repercussions*. New York: Nova Science Publishers, Inc., 2002.
- Horner Franz, "Parteienkooperation der europäischen Christdemokraten. Möglichkeiten und Grenzen. Ein Kommentar". In *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert*, ed. Michael Gehler, Wolfram Kaiser und Helmut Wahnout, 737–752. Wien: Bohlau Verlag, 2001.
- Irving, R. E. M. *The Christian Democratic Parties of Western Europe*. London: The Royal Institute of International Affairs, 1979.
- Kaiser, Wolfram. "No Second Versailles: Transnational Contacts in the People and Freedom Group and the International Christian Democratic Union 1936-1945". In *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert*, ed. Michael Gehler, Wolfram Kaiser und Helmut Wahnout, 616–641. Wien: Bohlau Verlag, 2001.
- Kaiser, Wolfram and Helmut Wahnout. "Introduction". In *Political Catholicism in Europe 1918-45*, edited by Wolfram Kaiser and Helmut Wahnout, 1–6. London: Routledge, 2004.
- Lucardie, Paul. "From Family Father to DJ: Christian Democratic Parties and Civil Society in Western Europe". In *Christian Democracy in the European Union (1945-1995)*, edited by Emiel Lamberts, 210–222. Leuven: Leuven University Press, 1997.
- Muller, Wolfgang and Barbara Steininger. "Christian Democracy in Austria: the Austrian People's Party". In *Christian Democracy in Europe*, edited by David Hanley, 87–100. London: Pinter Publishing, 1994.
- Pelinka, Anton. "Die Österreichische Volkspartei (ÖVP)". In *Christlich-demokratische und konservative Parteien in Westeuropa – Band 1 – Bundesrepublik Deutschland und Österreich*, ed. Hans Joachim Veen, 195–268. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1983.

- Pelinka, Anton. “Die Christdemokraten als europäische Parteifamilie. Ein Kommentar”. In *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert*, ed. Michael Gehler, Wolfram Kaiser und Helmut Wahnout, 537–558. Wien: Bohlau Verlag, 2001.
- Rauscher, Anton. “The Influence of Christian Democracy on Socio-cultural Policy in Western Europe”. In *Christian Democracy in the European Union (1945-1995)*, edited by Emiel Lamberts, 439–446. Leuven: Leuven University Press, 1997.
- Reese, Thomas J. *Inside the Vatican: The Politics and Organization of the Catholic Church*. London: Harvard University Press, 1996.
- Seeleib-Kaiser, Martin, Silke van Dyk and Martin Roggenkamp. *Party Politics and Social Welfare: Comparing Christian and Social Democracy in Austria, Germany and the Netherlands*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2008.
- Sully, Melanie A. *Political Parties and Elections in Austria*. London: C. Hurst and Co., 1981.
- Talos, Emmerich. “Corporatism – The Austrian Model”. In *Contemporary Austrian Politics*, edited by Volkmar Lauber, 103–124. Oxford: Westview Press, 1996.
- Timothy, Kirk. “Gerhard Senft, Im Vorfeld der Katastrophe. Die Wirtschaftspolitik des Standestaates: Österreich 1934–1938, Vergleichende Gesellschaftsgeschichte und politische Ideengeschichte der Neuzeit”. In *Religion in Austria*, ed. Gunter Bischof, Anton Pelinka and Hermann Denz, 264–265. Innsbruck: Studienverlag, 2005.
- Van der Vyver, Johan D. “Sphere Sovereignty of Religious Institutions: A Contemporary Calvinistic Theory of Church-State Relations”. In *Church Autonomy*, edited by Gerhard Robbers, 645–682. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2001.
- Warner, Carolyn. *Confessions of an Interest Group: The Catholic Church and Political Parties in Europe*. Princeton and New Jersey: Princeton University Press, 2000.
- Wahnout, Helmut. “Bürgerliche Regierungspartei und weltlicher Arm der katholischen Kirche. Die Christlichsozialen in Österreich 1918-1934”. In *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert*, ed. Michael Gehler, Wolfram Kaiser und Helmut Wahnout, 181–207. Wien: Bohlau Verlag, 2001.
- Wahnout, Helmut. “Middle-class Governmental Party and Secular Arm of the Catholic Church: The Christian Socials in Austria”. In *Political Catholicism in Europe 1918–45*, edited by Wolfram Kaiser and Helmut Wahnout, 172–194. London: Routledge, 2004.

CHRISTIAN DEMOCRACY IN AUSTRIA

Summary

The aim of this scientific paper is an understanding and an explanation of the place and the role of the Catholic Church in Austrian society but also in the Austrian political system for which say that is secular. After the introductory part which indicates on the opposition of the Catholic Church according to communism and liberalism in the past and which underlines the so-called Catholic third way actually the way of Christian Democracy, the first part of the scientific paper describes in detail the basic elements that led to the creation of Christian Democracy, among which is primarily the continuous Political Catholicism from which grew up the so-called Catholic Corporatism, and then follows the second part of the scientific paper which explains the implementation of such Political Catholicism in the Austrian political system through a formation of the so-called Social Partnership which forms the foundation of the Austrian political system and which is in fact the successor of Catholic Corporatism.

Key words: Political Catholicism, Catholic Corporatism, Austrian People's Party, Social Partnership, Christian Democracy.

ДОКУМЕНТАРНОСТ И ФОТОЖУРНАЛИЗАМ У ПРОМЕНИ ГУТЕНБЕРГОВОГ ДРУШТВА

Резиме

Настанак фотографије у 19. веку зауставио је флуидност времена, те омогућио будућим поколењима увид у историју. Фотографије су визуелна сведочанства прошлих времена, и у периоду њиховог настанка људи су веровали да фотографије пружају истинит и објективан приказ стварности. Документовани су ратни сукоби, људи, места и догађаји који нам могу омогућити увид у прошлост. Имплементација фотографија у штампу доводи до настанка фотожурнализма. Штампа је обилно користила фотографију као илустрацију уз текстове, а људи су жудели за информацијама и забавом коју им је нудила штампа. Са развојем фотографске технике упоредо су се развијале и могућности манипулације посредством фотографије. Са развојем медија, и фотографије као врло моћног медија, расла је и свест људи о могућностима манипулације посредством тих медија. Различити примери из историје су сведочанства како су интересне групе користиле фотографију у циљу остваривања личних политичких и економских интереса. Тиме се доводи у питање и етичност таквих фотографија, јер је аутентична документарност често остајала на маргинама. Предмет ове студије је да прикаже историјски осврт на фотографију и њен документарни карактер, и да укаже на проблематику објективности, односно етичности фотографије од њеног настанка па до данас.

Кључне речи: фотографија, документарност, штампа, фотожурнализам, манипулација, етичност.

УВОД

Штампарску пресу са покретним металним словима изумео је у 15. веку Јохан Гутенберг. Од настанка штампарске пресе постало је могуће сачувати знање које је пре тога, у добу усменог предања и рукописа, било много несталније. Осим тога, штампарство је подстицало критику ауторитета и људима су били приступачнији различити супротстављени погледи који су у вези са истом темом (Briggs and Burke, 2006). Настанак фотографије у 19. веку такође је омогућио чување приказа различитих историјских догађаја, односно фотографије су сведочанства која чувају одређене догађаје од заборавља. Штампарску пресу, односно листове као и фотографију можемо појмити као

¹ neda.necic@filfak.ni.ac.rs

Ово истраживање финансијски је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

средства комуникације која могу пренети одређене поруке, односно ти медији представљају „продужетке наших делова тела“ (McLuhan, 1971), те је фотографија продужила наше очи, тако да посматрамо глобално село. Напредак у развоју штампарских техника имао је као последицу напредак у развоју штампе. Исто тако, напредак у развоју уређаја уз помоћ којих можемо да овековечимо тренутак водио је до настанка фотожурнализма.

Рођена од науке и негована уметношћу, фотографија је разоткрила невидљиво, и омогућила науци да забележи и документује широк спектар природних појава за каснију анализу (Wilder, 2009). Током 1790-их Томас Веџвуд (Thomas Wedgwood) и Хамфри Дејви (Humphry Davy) су креирали замисао о стварању фотографије, док је револуционарне експерименте на том пољу извео Жозеф Нисефор Нијепс (Joseph Nicéphore Niépce) 30 година касније. Међутим, истински практичне методе фотографисања нису биле доступне све до јануара 1839. године, када су Луј Дагер (Louis Daguerre) и Вилијам Хенри Фокс Талбот (William Henry Fox Talbot) одвојено објавили резултате свог појединачно спроведеног истраживања (Mifflin, 2015). Дагеров проналазак објављен је 7. јануара 1839. године на састанку Академије науке у Паризу, а Талботов изум је озваничен само пар месеци после Дагеровог у Енглеској. У вези са тим, 1839. година означава јединствену годину рођења фотографије (Rosenblum, 2007). Наиме, 1824. године Нијепс је начини најранију фотографију природе, „импресионистичку слику“, уз помоћ светлости И камере опскуре, а сама фотографија је настала када је металну плочу премазао течним раствором битумена при чему је експозиција трајала осам сати. Осим Њепса, интересовање о унапређењу фотографског процеса показао је и Луј Дагер. Након Нијепсове смрти 1833. године, поступак је усавршио Луј Дагер произведши јединствену слику на посребреној плочи остетљивој на светлост, коју је назвао дагеротипијом (Wilder, 2009; Mifflin, 2015). У питању је јединствен хемијски процес настајања фотографије, који се састојао од поступка излагања јодној пари посребрене плоче, а невидљива слика би потом постала видљива развијањем у пари живе и фиксирањем у раствору кухињске соли (Mifflin, 2015).

Калотипију, као други фотографски процес, изумео је 1839. године енглеz Вилијам Фокс Талбот. Он је у приближно исто време кад је настала дагеротипија представио поступак израде фотографије који се састојао од фазе негатива и фазе позитива, а хемијски поступак је назвао калотипијом (гр. лепо). За разлику од Дагера, Талбот је произвео негативе у својој камера опскури, при чему је негатив служио као шаблон са којег се могао штампати неограничен број позитива. Тако копије нису ручно гравиране, већ су се појављивале као фотографије. У употреби убрзо након дагеротипије, калотипија је била знатно ближа данашњој фотографији (Nir, 2017). Ова два изума и година 1839. означавају тренутак званичног открића фотографије (Todić, 2001).

Развој фотографије је од најранијег периода био праћен вером у могућност сазнавања истине посредством визуелних слика. „Увођење дагеротипа 1839. године указало је на способност новог медија ко-

муникације да тачно репрезентује материјалне аспекте друштва на истинит, транспарентан и аутентичан начин. Најављена као изванредан тријумф науке о модему, историја фотографије репрезентује фотографије као вести, документе, објективно приказивање стварности, и појединачна уметничка дела“ (Brennen, 2010: 71). „Описана као „оловка природе“, претпостављало се да је фотографија објективни доказ да се нешто догодило и појединци су почели да верују да фотографије пружају тачнији однос према видљивој стварности од осталих уметничких дела“ (Sonntag, 1977: 5).

Развој документарне фотографије и фотожурнализма подстакнут је жељом, како за визуелим бележењем а самим тим и чувањем актуелних друштвених догађаја, тако и медијским посредовањем тих догађаја (Ћаловић, 2012). Мишел Грифин (Michael Griffin) сугерише да је термин фотожурнализам био наметнут историји фотографије ретроспективно (Griffin, 1999). Док је фотожурнализам сазрео почетком двадесетог века, његова историја се често повезује са развојем дагеротипа, и до 1846. године новинска фотографија постала је редован вид рада дагеротиписта. У периоду између 1885. до 1910. године велики број фотографија штампан у новинама и часописима помогао је да се дође до „визуелне преоријентације“ међу америчком јавношћу, која им је нудила директан приступ стварности. Крајем деветнаестог века масовна производња мањих и једноставних уређаја за фотографску опрему, заједно са развојем флексибилног филма и брзосушећим плочама помогла је да се подстакне употреба фотографије у рекламирању и новинарству. Међутим, документарно обећање садржано у полутонским фотографијама коегзисторало је са опасношћу од изобличења, измишљотина и поједностављивања (Brennen, 2010).

Предмет ове студије је да прикаже историјски осврт на фотографију и њен документарни карактер, и да укаже на проблематику објективности, односно етичности фотографије од њеног настанка па до данас.

ФОТОГРАФИЈА: НОВИ МЕДИЈ У XIX ВЕКУ

С обзиром да су фотографије настале утицајем светлости на филм и сочиво, оне су одражавале ниво аутентичности за који се сматра да надилази људску асистенцију. „Сматрало се да фотоапарати производе фотографије које су изузетно реалистичне и које нуде аутентичан приказ ствари које су заправо постојале. Генерално се мислило да свет заиста може бити виђен и познат по транспарентним приказима на фотографијама“ (Walton, 1984: 251). „Оно што фотоапарат може да уради, а око не може никада, је да сачува изглед догађаја. Фотоапарат чува скуп изгледа од иначе неизбежне замене даљих изгледа. Чува их непромењеним. Пре проналаска фотоапарата ништа није могло то да учини, осим ума, памћењем“ (Berger, 1980: 14).

Уколико је на фотографији био приказан коњ обично се претпостављало да је коњ морао бити постављен испред фотоапарата, да није постојао само у машти фотографа, већ и у стварности. Поверење

јавности у документарни аспект фотографија било је толико снажно да су људи који су се суочили са сликом коња нису само веровали да коњ постоји, већ и да фотографија приказује како је коњ изгледао. Годинама су фотографије биле лако прихватане као аутентични прикази стварног (Vrennen, 2010).

Због способности представљања стварности сматрало се да фотографије поседују моћ потврђивања доказа, идентификације истине и разоткривања преваре. Током историје фотографије су коришћене за документовање догађаја, као докази о криминалним активностима, и представљале радове научних открића. „Због свог механичког бележења слика, фотографија је у тренутку свог настанка била схватана као погодан документарни медиј. Посматрајући свет кроз објектив камере, фотографи су још крајем 19. века преузели рад на интензивном бележењу ратних сукоба, великих историјских догађаја, удаљених крајева и обичаја становништва у колонијама широм света, природних појава, свакодневног живота итд., уверени да својим радом производе документе“ (Ћаловић, 2012: 52–53).

Крајем шездесетих година 19. века у Великој Британији се појавила група фотографа који су се фокусирали искључиво на бележење свакодневног живота, а водећи међу њима били су Пол Мартин (Paul Martin), Томас Анан (Thomas Annan) и Џон Бенџамин Стоун (John Benjamine Stone). У Паризу су водећи документаристи били Жак-Анри Лартиг (Jacques Henri Lartigue) и Ежен Атже (Eugene Atget). Жак-Анри Лартиг је фотографисао живот имућних Парижана којима је и сам припадао. Међу његовим значајнијим делима су фотографије припадника високе класе у шетњи и тренутцима доколице, чиме је оставио сведочанства о гламурозном животу и начину одевања Парижана уочи Првог светског рата. Ежен Атже је крајем осамдесетих година 19. века започео са систематичним фотографисањем Париза, углавном фотографишући за потребе уметника, трговаца, музеја, библиотека и других институција. Његове фотографије, као и фотографије Шарл Марвила (Charles Marville), биле су сведочанства изгледа старог Париза који је нестајао пред доласком модерног доба (Матић, 2017).

У Америци је 1890. године Јакоб Ријс (Jacob Rijs) издао књигу „Како живи друга половина“. У књизи је приказао мрачну страну „обећане земље“, односно скренуо је пажњу на живот имиграната и најсиромашнијих сународника, чиме је допринео побољшању услова њихових живота. Фотографије Луиса Хајна (Louis Haine) су постигле идентичан ефекат када је реч о условима живота деце-радника. Хајн се бавио и фотографисањем имиграната и радника, и касније 1932. објављује књигу с фотографијама „Људи на раду: Фотографске студије модерних људи и машина“, у част људима који су радили на изградњи Емпајер Стејт Билдинга (Матић, 2017).

Арнолд Генте (Arnold Genthe) и Ернест Џозеф Белок (Ernest Joseph Bellocq) су у Сан Франциску и Њу Орлеансу такође оставили велики број серија фотографија социјално-документарног карактера. Генте је фотографисао живот Кинеза у Кинеској четврти Сан Фран-

циска, а Белок проститутке, сиротињу и опијумске зависнике на улицама Њу Орлеанса. Едвард Куртис (Edward Curtis) је фотографисао живот америчких Индијанаца, и у својој књизи „Северноамерички Индијанац“, састављену у 20 тома од фотографија и текста, сумирао је резултате вишегодишњег истраживања и фотографијања. Портрети деце, жена, поглавица и ратника, њихове свакодневнице, церемонија и обичаја приказале су богату културу и дух једне цивилизације која изумире (Матић, 2017).

У Великој Британији, 1936. године, Том Харисон (Tom Harrison) и Чарлс Меџ (Charles Madge) покренули су пројекат фотографисања свакодневног живота, тачније проучавања колективног понашања на јавним местима. (Ћаловић, 2012) „Био је то почетак медијског воајеризма, којим је требало омогућити систематско разоткривање истине, посредоване објективним, механички изведеним записима“ (Ћаловић, 2012: 55).

Први фотографи нису сматрани уметницима или ауторима, већ су били замишљани као писари, неутрални посматрачи који су снимали објективну стварност без икаквог покушаја интерпретације, као оператери камера. Убрзо је постало јасно да различити људи исту ствар фотографишу на различит начин, тако да је идеја о објективној фотографији уступила место схватању фотографије као доказу о ономе што појединац види – о његовој оцени света. Истраживачи су почели да указују на то да избор субјекта, његовог уоквиривања, осветљење и углови камере, стратегије штампања, ретуширање, сечење, означавање, утичу на начин како ће слика бити интерпретирана. Па ипак, у свакодневној употреби, фотографије су наставиле да буду виђане као истинит одраз објективне реалности (Brennen, 2010). Ћаловић (2012: 57) истиче следеће:

„Међутим, иако су савремена теорија и пракса показале да аутентичност механички произведених визуелних записа мање потврђује природа саме слике него што то чине структура дискурзивних, друштвених и професионалних пракси које је конституишу, у масовним и новим медијима није одбачена пракса документовања стварности механички посредованим визуелним записима. Оваква пракса може се сагледати као у вези са учвршћивањем нарочитог режима истине. Примењујући различите приступе, свако је друштво током историје успостављају сопствене режиме истине... ови визуелни записи увек су били подређени успостављеним механизмима дефинисања истине“.

Конструисање истине условљено је и ауторитетом институција које у процесу посредују. Главна улога штампе у 19. веку је била ширење вести и информација, промовисање званичне пропаганде, и одраз мишљења читалаца, што је допринело стварању и преносу јавних сећања и дало успон типографском сећању на догађаје. За већину људи у 19. веку штампа је била начин образовања. Побољшања у производњи папира и технике штампе, напредак у телекомуникацијама и транс-

порту, учинили су новине релативно јефтиним и широко доступним. Тако су новине постале извор описмењавања за многе људе, уз помоћ којих су обликовали своје погледе на свет. (Wilson, 2007) Марсел Пруст (Marcel Proust), пишући о Трећој Републици, а након имплементације Закона о слободи штампе и образовних реформи из 1881. године, иде корак даље и сугерише да новине, не само да су биле утицајније од образовног система већ и од црквене идеологије (Sprinker, 1994). Маурис Мулард (Maurice Moullard), иде још даље, и упоређује штампу са светим тројством: оснивач (Бог отац), главни уредник (Син Исус), новинар (Свети Дух), и управо посредством штампе, која је свевидеће око разума, читалац види и тумачи свет (Moullard, 1990). Ду Камп (Du Camp), упоређујући штампу са романима, закључује да су романи застарели и не нуде ништа ново, за ралику од штампе која нуди све и свашта, од јутарњих до вечерњих догађаја. Он сматра да читаоци нису ни незахвални, ни равнодушни, већ жељни информација и забаве (Du Camp, 1860). За Муларда новине осликавају свет који је изгубио своју заједничку нит, ако је икада и поседовао пре свега. Управо та заједничка, нестабилна, фрагментарна природа новина у 19. веку је кључна разлика у односу на роман (Moullard, 1990). То не објашњава само популарност и тираж новина и часописа у том периоду, већ и двосмисленост и сукобе интереса или гледишта који се појављују изнова у праћењу догађаја.

Француски лист „Le Monde Illustre“ није био званично политички лист, али га то није спречавало да се бави политичким темама. У то време, тачније у 19. веку, политички листови су морали да плаћају посебну таксу, тако да је „Le Monde Illustre“ ослобођен те таксе био по врло приступачној цени, а самим тим и високо тиражан. Лист „Le Monde Illustre“, за који је и Ду Камп писао, је помогао стварању колективног сећања и мита догађаја париске комуне, као и антикомунистичких историја. Ду Кампов чланак „Les Convulsions de Paris“ сматран је светим писмом антикомунистичке литературе. Текст је био пример реакције против Комуне, и био је кључан у контрисуању и промовисању реакционарних сећања на Комуно. Мишљења изложена у том раду подударала су се са мишљењем владајуће класе, те је Ду Камп изабран за члана Француске академије наука 1880. година на основу тог рада (Wilson, 2007).

Фотографије из периода Француске Комуне, а које су стварали Брахес (Braquehais), Андре (Andrieu), Аперт (Appert), Алфонс Цастин Либерт (Alphonse Justin Liebert), биле су примери колективног политичког одговора конзервативне буржоазије која је и поручивала такве фотографије (Wilson, 2007).

УСПОН ФОТОЖУРНАЛИЗМА

Фотожурнализам је термин и концепт који се надовезује на историју фотографије, и улази у употребу након објављивања првих слика рата у новинама и магацинима током Кримског рата и Америчког грађанског рата. Међутим, и у то време, слика је била присутна само да појача текст, а не да води причу (Griffin, 1999).

Већ у 19. веку се развија пракса фотографског посредовања ратних сукоба, и тада фотографске службе упошљавају тимове фотографа у циљу остваривања потпунијег увида у збивања са ратишта. Мексичко-амерички рат (1846–1848) био је први сукоб који је забележен на фотографијама, али услед недостатака дагеротипије фотографије су приказивале само портрете америчких војника и официра, Мексиканце и улице. Са Кримским ратом (1853–1856) ситуација је била мало другачија, јер је владама и широј јавности постало јасно да фотографију треба интезивније укључити у бележење политичких, друштвених, историјских догађаја, а нарочито ратних дешавања. Две године након избијања рата, Министарство одбране Велике Британије је формирало фотографску службу да би наводно информисало јавност о стварним дешавањима на ратишту. Међу најзначајнијим фотографима који су послати на Крим били су Роџер Фентон (Roger Fenton) и Џејмс Робертсон (James Robertson). На њиховим фотографијама нема приказа борби, већ су приказане последице деструкције, рањеници, а много више војници како одморају, у разговору, на коњима, ровови, војне базе, предели (Матић, 2017).

За разлику од ова два рата, Амерички грађански рат (1861–1865) темељно је фотографисан, тако да је сачувано на хиљаде фотографија. Метју Брејди (Mathew Brady) је организовао фотографску службу која је упошљавала тимове фотографа. Међу њима су били Александар Гарднер (Alexander Gardner), Тимоти О'Саливен (Timothy Sullivan), Џорџ Бернард (George Bernard). Фотографије су приказивале лешеве војника, рањенике, артиљерију, војничке логоре, мостове, пруге. Како би истина о дешавањима на ратишту постала доступна, пракса фотографисања на ратиштима се усталила (Матић, 2017).

Крајем 19. и почетком 20. века штампан је велики број часописа широм света. Потражња за фотографским илустрацијама у часописима бивала је све већа. У то време дошло је до појаве фотографске опреме која је била једноставнија за употребу, тако да је било све више фотографија са приказима ратних сукоба. Појава Ерманокса (1924) и Лаике (1925) довела је до новог приступа у фотожурнализму, јер су та два фотоапарата са сочивима широког отвора захтевала кратку експозицију и била у стању да направе фотографију у затвореном простору без додатног осветљавања. Лаика је имала још једну предност, а то је прављење фотографија у низу. То је довело до фотографија које су биле упечатљиве по неформалности поза и осећају присутности. Захваљујући тим развојима фоторепортер је био у стању да у делићу секунде спази битан моменат и да великом брзином и прецизношћу употреби фотоапарат, тако да тај тренутни опажај буде сачуван заувек. „Остварена визуелна сведочанства коришћена су као предлошци за производњу илустрација којима је требало „посредовати реалност“ растућој новинској публици. Став да механички произведена слика посредује у разоткривању истине, постао је темељни ослонац новинској пракси да се визуелним приказима подржи веродостојност објављених вести“ (Паловић, 2012: 54).

У почетку су часописи Лук (Look) и Лајф (Life) преферирали слику велике оштрине и дубине, и популаризовали фотожурналистички стил. Уместо минијатурних камера, амерички фотографи су користили фотоапарате великог формата за које су била потребна спора сочива, велике табле и додатно светло. „Почетком двадесетог века објављивање часописа попут Лук и Лајф наглашавали су документарни стил фотографије, показујући новинарску објективност, трагање за друштвеним истинама и афинитет за стварност. До 1930-их година документарна фотографија превазишла је репродукцију слика свакодневног живота, да би описала кључне социјалне и економске услове који обликују ставове јавности о имиграцији, сиромаштву и раду на пољопривреди помажући у изградњи америчког националног идентитета. Новински фотографи одражавали су савремене вредности вести, потврђујући или доводећи у питање чињенице и нудећи визуелни облик вести, информација и забаве, што касније постаје особина модерне штампе“ (Brennen 2010: 74). „У штампи и часописима фотографијама се храни жеља јавности за чињеницама, уредници третирају слике као објективне репрезентације вести, јачајучи професионалну идеологију објективности, постајући место стварности“ (Hardt, 2000: 63).

Експериментисање са бојом почело је средином 19. века, али за продор фотографије у боји заслужна су браћа Огист и Луј Лимијер (Auguste Lumière, Louis Lumière) 1904. године. Наиме, изумевши поступак са обојеним зрнцима кромпировог скроба тј. аутохром они су заправо изумели први практично применљив поступак за фотографију у боји, односно први комерцијални фотографски филм и боји. Овај поступак је уведен у фотографску праксу и лансиран на тржиште 1907. године (Lavedrine, Gandolfo, 2013). Упркос томе што је изум фотографског филма у многим допринео тадашњим фотографима, сам аналогни апарат је имао недостатке те долази до нових открића. Наиме, 1981. године први полудигитални фотоапарат под називом Мавица производи јанапанска компанија Сони. Иако је реч о тек првом релативно дигиталном фотоапарату, он је већ тада садржао неке од обележја данашњих апарата попут могућности замене објектива (Žerjav, 2011).

ДОКУМЕНТАРНА ФОТОГРАФИЈА И ФОТОЖУРНАЛИЗАМ

Документарна фотографија и фотожурнализам су чврсто су повезани, али њихово поимање указује да постоје одређене суштинске разлике. Документарна фотографија је усмерена на комплексније теме са нагласком на непосредном документарном приступу. Наиме, Документарна фотографија као термин се појавио средином 19. века како би означио фотографисање различитих објеката и догађаја са циљем документовања И очувања историје. Временом се активност проширила на истраживање проблематичних поља са циљем друштвене промене, и на праћење динамичких процеса које је тешко анализирати у

времену када се дешавају (Vojinov, 2016). Вредност документарне фотографије је апсолутна, и она расте с временом. Поред тога, естетски карактер је неупитан, и овакав тип фотографије поседује снажну документарну позадину (Метија, 2015). С друге стране, фотожурнализам је сконцентрисан на краткорочне теме и најважнија тренутна дешавања, а као форма представља спој текста и слике унутар дневних листова и часописа (Palašti, 2016). Фоторепортери имају ограничено време да направе фотографију, која притом мора бити естетски и технички најбоља и да носи разумљиву поруку медијским конзументима. Поред тога, од фоторепортера се захтева и да њихова фотографија буде другачија, посебна, како би привукла више пажње од фотографије других фоторепортера (Метија, 2015). Међутим проблем који је увек присутан и у случају документарне фотографије и фотожурнализма јесте тај да аутор фотографије има моћ да промени реалност уз помоћ другачијег фрејминга.

ЕТИЧНОСТ ДОКУМЕНТАРНЕ ФОТОГРАФИЈЕ И ФОТОЖУРНАЛИЗМА

Паул Месарис (Paul Messaris) и Линус Абрахам (Linus Abraham) наводе три обележја слика – њихов аналогни квалитет, индексичност и недостатак експлицитне исказне синтаксе, а свако од њих може визуелно структурисање догађаја учинити мање наметљивим од вербалног. Гледаоци могу бити мање свесни процеса структурисања догађаја када се он одвија на визуелном нивоу, него када се то одвија кроз речи. Сходно томе, визуелно излагање може имати способност да преноси поруке које би наишле на већи отпор када би се рекле речима, али које се лакше примају у визуелном облику. Управо зато што слике могу изгледати природније, уже повезане са стварношћу него речи, то може навести гледаоце да превиде чињеницу да су све слике вештачке конструкције које су направили људи. Због своје индексичности, фотографије долазе са имплицитном гаранцијом да су ближе истини него што су то други облици комуникације. У поређењу са вербалним језиком, визуелне изјаве више зависе од способности гледаоца да интуитивно схвати имплицитна значења на основу контекстуалних или других знакова. Сходно томе, гледаоци могу бити мање свесни да им је представљен потпуно артикулисан скуп знакова, него што би били да су те тврдње изнете усмено. Стога, ове особине су врло ефикасни алати за обликовање идеолошких порука (Messaris and Abraham, 2001).

Иако је фотоапарат обећавао реалистичан приказ стварности, такође је то била технологија која је могла да завара, замагљујући линију између репрезентације и стварности. „Као и стање, и камера никада није неутрална. Производи високо кодиране репрезентације, а моћ коју поседује никада није неутрална. Као средство евиденције, наступа са одређеним ауторитетом да ухвати, слика и трансформише свакодневни живот; моћ гледања и снимања, моћ нацодра...“ (Tagg, 1993: 63–4). Колекција фотографија грађанског рата Метју Бредија,

односно фотографије покоља са бојних поља сматране су истинитиом илустрацијом изузетно суровог рата. Међутим, савремени историчари тврде да је чак и најпознатија Бредијева фотографија „Дом побуњеника“ у потпуности измонтирана (Brennen, 2010). Уочавањем могућности манипулисања визуелним приказима, још тада је постојала сумња у посредовању истине путем фотографија.

Током времена откривено је много случајева обмане путем фотографије, попут објављивања монтираних и ретушираних фотографија у књизи Злочини комуне, Апера. Наиме, након пораза Француске у Француско-Пруском рату и пада Наполеона III, хиљаде Парижана се побунило против нове владе наклоњене краљевској власти и прогласило Париз независном комуном. Уследиле су недеље борбе током које су Версајске трупе напале град, док су припадници Комуна бацали барикаде, гађали таоце и палили владине зграде. Убрзо након тога, у периоду између 1871. и 1873. године, паришки портретни фотограф Ернест Еуген Аперт издао је књигу „Злочини комуне“. Књига се састојала од серије фотографија побуне које приказују сцене побуде, са нагласком на злочиначкој бруталности побуњеника. Иако засноване на стварним догађајима, прецизно означене именима, локацијама, датумима и добом дана, фотографије су у потпуности измишљене. Аперт је ангажовао глумце да поново поставе сваку сцену у његовом студију, а затим су исекли и залепили фигуре на одговарајуће позадине: изнад тела глумца залепио је главе главних учесника Комуна. Фотографије је касније забранила француска влада због ремећења јавног мира јер су оне одражавале антикомунистичка осећања (Finemann, 2012). Још од тада је постало очигледно колика је моћ фотографије као пропагандног средства.

Изложба фотографија у вези са Комуном и њеним последицама постављена је у музеју Орсеј 2000. године. „Фотографије Комуна“ је мала изложба са мање од 100 радова. Кустос Квентин Бајак (Quentin Bajac) је без пристрасности изложио више идентитета фотографија у то време, илуструјући како су учесници Комуна и држава прилагодили медијум личним потребама. Било да су употребљене за документовање обичних људи на улицама или за размишљање о природи рушевина, за плакате тражених побуњеника или за улепшавање живих слика за владину пропаганду, фотографије се јављају на изложби исполитизирано, као и сами догађаји. Интригантни, али мање познати су начини на које је фотографија помогла провладиним снагама да идентификују побуњенике и направе драматичан случај њихових злочина против човечности.² Као и већина пропаганде, „Злочини комуне“ су ојачали партијски поглед на догађаје, распирујући пламен политичке идеологије. Чињеница да је француска влада касније забранила фотографије због ремећења јавног ред мира услед одржавања антикомунистичких осећања само сведочи о њиховој ефикасности (Finemann, 2012).

² Видети: <https://www.nytimes.com/2000/05/07/arts/the-uses-of-a-young-art-at-a-devastating-moment.html>, посећено 5. јуна 2020. године.

Фотографија се одувек сматрала објективном и истинитом, и као таква је представљала незаменљиво средство за убеђивање. Међутим, поверење публике у објективност документарне фотографије уздрмано је медијским пропагандним порукама за време Првог светског рата. У том периоду манипулативне технике у комерцијалом и политичком маркетингу су се све више примењивале, те је са уочавањем тих манипулативних техника дошло до увођења низа конвенција. Остављање црног оквира око слике, избегавање употребе блица су само неке од техника које су се користиле у циљу обезбеђивања објективности и истинитости погледа, а покушаји аранжирања сцене проглашавани су нелегитимним. Од тада, медијска публика постаје свесна могућности манипулације посредством масовно генерисаних фотографија и филмских записа (Ћаловић, 2012). „Документарност механички произведеног визуелног записа није доведена у питање, већ је могућност овако добијеног записа да посредује у разоткривању истине била разматрана једино у односу на поступак манипулисања апаратом и посматраном сценом“ (Ћаловић, 2012: 57).

Током историје, фотожурнализам је, реагујући на притиске, пружао естетски угодне слике уз аутентичне и истините информације о свету. Пружајући објективне извештаје о вестима, документујући важне догађаје за читаоце, подупирући ауторитет новинарства, фотографије су стекле обележје стварности, истине и објективности. Прикази ослобађања концентрационих логора потврђени су новинарским доказима и извештајима и понудили непобитне доказе нацистичке деградације и бруталности. Са друге стране, за време рата у Вијетнаму, управо су графички документоване фотографије доводиле у питање званичну политику и коришћене су као доказ да се оспори легитимитет рата. Међутим, постојао је и фокус на други аспект фотографије, односно на њену способност да обезбеди напор за моћнике у влади, послу и науци (Brennen, 2010).

ЗАКЉУЧАК

У данашње време, фотожурнализам није што је некада био. Његова промена условљена је захтевом за брзином, те су тренутни извештаји о светским дешавањима, економији, политици, спорту постали норма. Оно што је евидентно јесте то да је дошло и до промене у квалитету садржаја који се пласира. Поверење у објективност, односно у откривање истине посредством фотографија је доведена у питање још од најранијих дана, иако су тада могућности техника манипулације биле мање у односу на савремене. Развој медија праћен је и свешћу људи о могућностима манипулације посредством тих медија, те су моћници одувек тежили да присвоје медије како би их користили у циљу остваривања личних интереса. То потврђује податак да су фотографије из периода Француске Комуне, које су биле измонтиране, поручиване од стране богате клијентеле. Иако је пад поверења у објективност медијски посредованих слика уочен, то не доводи до престанка производње таквих слика.

Услед временских ограничења фоторепортери не успевају да забележе суптилне моменте, али фото-документаристи успевају. Имплементирајући значења и поруке својим сликама, користећи контрасте и међусобна упоређивања, они свет приказују црно белим, за разлику од фото-документариста који нуде сведочанство о мање очигледим аспектима живота. Па ипак, улога фоторепортера није занемарљива с обзиром на отежавајуће околности под којима стварају: њихове фотографије су условљене брзином, што доводи до поједностављивања слика код посматрача. Поставља се питање да ли је ово исправан начин информисања на основу кога треба да доносимо одлуке у једном демократском друштву?

Са друге стране документарна фотографија настоји да веродостојно пренесе одређену слику и тиме пружи јавности стваран и истинит увид у дешавања. Међутим, с обзиром да је и документарна фотографија дело људског рада који одише субјективношћу, поменути објективност би требало прихватити са резервом. Не можемо бити сигурни да ли фотографија заиста сведочи о неком догађају или периоду, или је напосто само лични доживљај фотографа о ономе што је усликао.

ЛИТЕРАТУРА

- Berger, J. *About Looking*. New York: Pantheon Books, 1980.
- Војиновић, А. “Документална фотографија – от факта до истината”. *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски”* 1 (2016): 115–136.
- Brennen, B. “Photojournalism: Historical Dimensions to Contemporary Debates”. In *Routledge Companion to News and Journalism*, 71–81. New York: Taylor & Francis Routledge, 2010.
- Бригс, А. и Б. Берк. *Друштвена историја медија*. Београд: Слио, 2006.
- Ђаловић, Д. (2012). “Не/Култура медијског окулароцентризма”. *Култура* 137: 49–61.
- Du Camp, M. *Les Chants modernes*, 2nd edn. Paris: Librairie nouvelle, 1860.
- Fineman, M. *Faking it: Manipulated Photography before Photoshop*. Houston: National Gallery of Art (U.S.), Museum of Fine Arts, 2012.
- Griffin, M. “The Great War Photographs: Constructing Myths of History and Photojournalism”. In *Picturing the Past: Media, History, and Photography*, 122–57. Illinois: University of Illinois Press, 1999.
- Hardt, H. *In the Company of Media. Cultural Constructions of Communication, 1920s–1930s*. Boulder, CO: Westview, 2000.
- Lavendrine, B. and J. Gandolfo. *The Lumiere Autochrome: History, Technology and Preservation*. Los Angeles: The Getty Conservaton Institute, 2013.
- Матић, Ј. *Кратка историја фотографије*. Београд: Културни центар Београда, 2017.
- Мемича, Н. “Fotografija – ratni i postratni svjedok”. *Novi Muallim* 62 (2015): 48–57.

- Messaris, P. and L. Abraham. "The Role of Images in Framing News Stories". In *Framing Public Life: Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World*, edited by S. Reese, O. Gandy, Jr. and A. Grant, 215–226. Mahwah, NJ: Erlbaum, 2001.
- Mifflin, J. „Capturing the Light: The Birth of Photography. A True Story of Genius and Rivalry“. *Early Popular Visual Culture* 13, 1 (2015): 97–98.
- Mouillaud, M. "Le Journal: Un texte sous tension". Un *Textologie du journal*, edited by Pierre Rétat. Paris: Minard, 1990.
- Nir, Y. *The Bible and the Image*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1985.
- Palašti, A. "Dokumentarne strategije u suvremenoj fotografiji". *Život umjetnosti* 98, 1 (2016): 122–129.
- Rosenblum, N. *A World History of Photography*, 4th ed. New York: Abbeville Press, 2007.
- Sonntag, S. *On Photography*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1977.
- Sprinker, M. *History and Ideology in Proust: A la recherche du temps perdu and the Third French Republic*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Tagg, J. *The Burden of Representation. Essays on Photographies and Histories*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.
- Todić, M. *Fotografija i slika*. Beograd: Cicero, 2001.
- Walton, K. L. "Transparent Pictures: On the Nature of Photographic Realism". *Critical Inquiry*, 11 (1984): 246–277.
- Wilson, Colette E. *Paris and the Commune 1871–1878: The Politics of forgetting. Cultural History of Modern War*. Manchester and New York: Manchester University Press and Palgrave in the USA, 2007.
- Wilder, K. *Photography and Science*. London: Reaction Books, 2009.
- Žerjav, D. *Promišljati fotografski*. Čakovec: Fotoklub Čakovec, 2011.
- The New York Times*. URL: <https://www.nytimes.com/2000/05/07/arts/the-uses-of-a-young-art-at-a-devastating-moment.html>.

DOCUMENTARY AND PHOTOJOURNALISM IN THE CHANGE OF GUTENBERG SOCIETY

Summary

The appearance of photography in 19. century had stopped the fluidity of time and enabled the future generations to have an insight into history. Photographs are a visual testimony of the past and in the period of their occurrence people believed that photographs could provide a true and objective account of reality. Documented war conflicts, people, places and events can enable us an insight into the past. Implementation of photographs into the press gave rise to photojournalism. The press had abundantly used the photography as an illustration to the texts, and the people craved for information and entertainment provided by the press. As the photographic technique evolved, the possibilities of manipulation by means of photography also advanced. With the advancement of media and the photography as a very powerful medium, the people became aware of the possibilities of manipulation by the media. Different examples from history give testimony of how interest groups used the photography with an aim to achieve their political and economic interests. The ethics of these photographs is thus being questioned, since the authentic documentary has often remained marginal. The subject of this study is to give a historical review of photography and its documentary character, and to point out the problems of objectivity, that is ethics of photography since its occurrence till present days.

Key words: photography, documentarity, the press, photojournalism, manipulation, ethics.

ПРИКАЗИ

НА МЕСТУ СУСРЕТА ДВА СВЕТА

У не превише обимној литератури која обрађује проблеме друштвене историје српског народа у XVIII веку, појава приређених извора представља значајан догађај. Иако извор другог реда, публицистички текст који пружа грађу за антрополошка, етнолошка, историјска, социолошка, језичка и медицинска разматрања, заслужује пуну пажњу историографије и других сродних наука и дисциплина.

Невелика обимом, књига *Вампири у Србији...* представља превод публицистичког текста *Документовано и детаљно саопштење о вампирима или људским крвонијама... (Acten-mäßige und umständliche Relation von denen Vampiren oder Menschengaugern²...)* (стр. 38, нап. 2) опремљеног коментарима, који омогућују једноставније праћење текста и пратећом имаголошком студијом. Чињеница да је у питању први потпуни превод текста писаног немачким писмом XVIII века завређује пажњу, будући да је и добрим знацима савременог немачког језика и ортографије, оригинал тешко разумљив. Утолико је и напор преводиоца значајнији. Књига је хрестоматија текстова насталих у периоду 1725–1732 године. Настанак је вероватно мотивисан пословним разлозима издавача, с обзиром на актуелну *лајпцишску вампирску расправу* у првој половини XVIII века.

Критичка анализа штампе и публицистике, као и јавног мњења у време њихових почетака, у домаћој науци су још у повоју, те подробна библиографска анализа проф. Клеут има прворазредни научни значај. Уз сва ограничења овог кратког осврта, ваља, ипак, истаћи да књиге попут *Вампири у Србији...*, својом атрактивношћу и научним значајем завређују пажњу научне и шире читалачке публике. Писати приказ више година после објављивања не би имало смисла, те је на овом месту тежиште стављено на историјски контекст појава о којима говори извор донет у књизи *Вампири у Србији...*

Период XVI–XVIII века у Европи означава *време страха* (Delimo, 2003), које је најиспољнији вид имало у страху од смрти. Истовремено је запажен и значајан степен дехристијанизације. Један од одговора државе на овај изазов јесте и појачан начелни верски импулс током XVII и снажење тзв. јавне побожности у XVIII веку. Иако општеевропски феномен, разлике у описивању вампиризма и поступања са покојницима за које се „утврдило“ да су се повампирили, интригирала је хабзбуршке власти у Србији, о чему сведоче извештаји послати централној власти у Бечу. Извештаји су значајни са историјско–антрополошке стране, будући да се у њима поред службеног описа

¹ Марија Клеут (коментари). *Вампири у Србији у XVIII веку. Књига и коментари*. Београд: Службени гласник, 2018, стр. 78.

Припремљено у оквиру пројекта „Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција“, (бр. 179074), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

² https://books.google.rs/books?id=U4TTvwEACAAJ&printsec=frontcover&hl=sr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, приступљено: 30. 10. 2021).

налазе и мишљења представника Београдске администрације и пренесене изјаве сведока из српског корпуса. Важан детаљ представља присуство хаднађа (поручника), „...који је већ раније учествовао у таквим догађајима...“ (стр. 11), јер указује на начине функционисања српске заједнице. Помен „сеоске заједнице“ (*Dorschaft*), доноси податке о основама уређења нижих административних јединица. Чињеница да представници српског народа нису наведени, већ се испољавају као колектив, потпуно је у складу са начелима кнежинске самоуправе, где кнез сноси колективну одговорност и представља колектив. Такође и израз „поп“ (*der Pope*), за православног свештеника (за разлику од *der Pfarrer*, за римокатоличког, прим. А. П.) указује на улогу свештенства у службеничком апарату Монархије и државноправну разлику признатих вера.

Краљевство Србија, успостављено 1718/1720, као засебна круновина Хабзбуршке Монархије, организована је под управом Неоаквистичке комисије, у чији су састав улазили представници Дворског ратног савета и Дворске коморе (и уз Војну границу, Банат и Ердељ), у ово време представљала провинцију у којој је хабзбуршки двор владао апсолутистички. Тим пре, удаљена и заостала провинција, добијала је у политици цара Карла VI висок степен пажње државне администрације. Вођене државним разлогом, хабзбуршке власти су тежиле упознавању домицилног становништва, његовог интегрисања у државни систем и искорењивања свих облика сујеверја, криминалитета и другог што би неповољно утицало на интересе државе. Потпуна интеграција становништва била је и у складу са идеалом да снага земље лежи у популационом потенцијалу. Здрав и довољно образован поданик био је циљ коме се тежило. Успех се, у овом погледу, разликовао провинцијама, мада је најмањи забележен у Славонији и Србији (Ђорђевић, 2018: 23, 32–41, 64–73).

Краљевство Србија је била подељена на петнаест дистриката, на челу са провизором, уз којег су постављани и ишпан и иберрајтер, док су ниже јединице биле у надлежности наслеђених, (полу)аутономних српских органа. Ишпан је морао знати српски језик, а један број чиновника је и долазио из српског етничког корпуса. Помињање „илирског“ (српског) и турског језика је овде важно и зато што су хабзбуршки званичници разликовали своје поданике (*die Illyrisch-Nation, die servische Nation, natio rasciana*) и непосредно досељене са османске стране границе (*die türkische Unterthanen*). Уз границу и на стратешким правцима су организована војничка насеља, подељена на хајдучка (пешадијска) и хусарска (коњичка), по узору на Војну границу. Извршна команда је додељена српским старешинама (Вуку Исаковићу, Станиши Марковићу Млатишуми и Кости Димитријевићу) (Пецињачки, 1976; Исти, 1977).

Извештај о вампирима у Србији је проистекао управо из оваквог начина функционисања хабзбуршке администрације. Места која се помињу (Медвеђа, Кукљин, Сталаћ, Кисељево) била су значајно погођена Ратом 1716–1718. Насељавање новоосвојених подручја била је једна од основних обавеза и један од најважнијих задатака земаљских

власти. У том светлу се треба тумачити и појава сличног догађаја у Банату, који је под хабзбуршку власт доспео у исто време када и Краљевство Србија (1716–1718) и насељен становништвом са истог подручја. Поменуто село Медвеђа јесте Медвеђа уз обалу Западне Мораве (у Параћинском дистрикту), јер се одмах иза ње помиње суседно село Кукљин. У одговору на извештаје о појави вампира у Србији, наводи се село Кисељево у Градиштанском дистрикту, наведено као село у Мађарској. Иако је Градиштански дистрикт био у саставу Краљевства Србије (Павловић, 1901, 42–43), треба имати у виду чињеницу да је титула краља Србије (*Serviae Rex, König Serviens*) ушла у титулатуру хабзбуршких владара преко средњовековне угарске владарске титулатуре (Точанац, 2008: 15–16, 128–129), те је могуће да је ту дошло до превида аутора списа. Појаве вампира на обали Пека и у Банату, као и доследно позивање на *старе обичаје*, може бити оријентир и један од чинилаца за истраживање националне интеграције, која је у случају српског народа завршена у другој половини XVIII века, а за коју је био потребан устаљен и општеприхваћен културални образац.

Народни обичаји, слични на целокупном простору на којем је српски народ живео, сâмим тим и обичаји везани за вампиризам, ослањају ову претпоставку и указују на ток националне интеграције српског народа. Учешће свештенства и низ (пара)религијских радњи у откривању и уклањању вампира, такође је још један рецидив обнове предхришћанских обичаја под османском влашћу (Чајкановић, 1973: 305–320). Јерархија Карловачке митрополије се упорно борила против таквих појава, те је донета одлука о обавезној школској спреми свештенства и обавезним религијским и верским поукама за становништво. *Монашка и свештеничка правила*, забрањивала су све нехришћанске обичаје и налагала њихово искорењивање (Руварац, 1903; Точанац, 2007).

Напори да се искорене обичаји везани за ископавање „вамписких“ гробова (односно, гробова особа које су проглашене вампирима) трајали су до краја XVIII века. Појава паганских обичаја уграђених у хришћанске култове присутна је и у средњој и западној Европи, а видови „народне религиозности“ једнако снажни као и вера у троједног Бога. Разлика је била у доживљају – присних псеудорелигијских култова и обреда у локалној средини и чврсте вере у недостижног и недодирљивог Бога (Гуревич, 1987).

Са друге стране, тежња хабзбуршких власти да што стекну потпунију слику о свим деловима свог царства (једнако као и територија које су тежиле да освоје) и да све делове потпуно интегришу у средњоевропски круг, имала је своје прагматичне разлоге. Значајну историјску вредност у овом погледу имају извештаји са ухођења непосредно пред ратове. У ово време је почело и насељавање немачког становништва из пренасељених делова Царства, што, свакако, треба довести у везу и са општим ратним полетом 1716. године међу немачким кнежевинама и почецима појаве јавног мњења. Са стручне, медицинске стране, чије се мишљење нарочито ценило у спису о вампирима, нагласак је стављен на врсту, облик испољавања појаве вампиризма,

који се у Србији знатно разликовао од сличних питања у немачком свету. Двојство, у друштвеном погледу, у препознавању и опису вампра је уочљива, иако је њихово постојање на метафизичком нивоу у једној равни. На овај начин се излаже и општа друштвена дистинкција – свако има „своје“ вампире. На овом малом примеру се може уочити сусрет оностраног и оностраног света, што је упадљиво већ на први поглед, али се пажљивијим читањем уочавају и тачке укрштања средњоевропског и оријенталног културалног круга; апсолутистичке монархије и феудалне државе, стручног (протопросветитељског) метода и парарелигијске догме, хабзбуршке империје и осталих немачких држава и њихових односа, српске црквене јерархије и развијеног духовништва и народног веровања крцатог рецидивима словенских и старобалканских паганских култова (након османских освајања надограђених анадолским),³ што овакву грађу чини значајном у истраживању друштвених односа у српском друштву, као и сусрета култура и односа две заједнице неједнаког хијерархијског статуса.

ЛИТЕРАТУРА

- Гуревич, А. *Проблеми народне културе у средњем веку*. Београд: „Графос“, 1987.
- Delimo, Ž. *Strah na zapadu (XIV–XVIII vek)*. Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003.
- Ђорђевић, М. *Краљевство Србија 1718–1739*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2018.
- Павловић, Д. *Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији (од 1718–1739) по грађи из бечких архива*. Београд: СКА, 1901.
- Пецињачки, С. „Подаци о уређењу србијанске милиције у години 1728/29“. *Зборник радова Народног музеја у Чачку* 7 (1976): 149–186.
- Пецињачки, С. „Распоред домаће милиције аустријске Краљевине Србије у години 1725“. *Зборник радова Народног музеја у Чачку* 8 (1977): 37–59.
- Руvaraц, Д. „Правила митрополита Вићентија Јовановића и Павла Ненадовића за протопрезвитере“. *Српски Сион* XIII–9 (1903): 273–277.
- Точанац, И. „Београдска и Карловачка Митрополија, Процес уједињења (1722–1731)“. *Историјски часопис* 55 (2007): 201–217.
- Точанац, И. *Српски народно-црквени сабори (1718–1735)*. Београд: Историјски институт, 2008.
- Чајкановић, В. *Мит и религија у Срба*. Београд: СКЗ, 1973.

Алекса Поповић

³ Антонимије које су овде присутне су: средњоевропско-оријентално; народно-државно; онострано-онострано; религијско-магијско; медицинско-лаичко.

У ОДБРАНУ ЈЕДНЕ МЛАДОСТИ¹

„И кренули смо на акцију. Ми смо освајали њу и она је освајала нас“.

Душан Макавејев,
српски режисер и сценариста
(13. 10. 1932 – 25. 01. 2019)

У Библиотеци „Пограничје“, чији је оснивач Драгољуб Б. Ђорђевић, познати нишки социолог и универзитетски професор, а чији је издавач „Прометеј“ из Новог Сада, за непуних десет година објављено је више од тридесет значајних студија о разним економским, социолошким, еколошким, туристичким и другим појавама у пограничним насељима југоисточне и источне Србије. Крајем минуле године појавила се тридесет и прва књига под интересантним називом: *ОДБРАНА ЈЕДНЕ МЛАДОСТИ АКЦИЈАША – Прилог култури сећања*. Ту посве занимљиву публикацију четворице знаних доктора наука (Вјекослава Бутигана, Драгослава Војчића, Бранимира Стојковића и Радована Марјановића) приредио је Д. Б. Ђорђевић, написавши и обиман „Поговор“ од двадесетак страна: *Одбрана и последњи дани*.

Повод за „рађање“ невелике студије налазимо у њеном предговору – „Одбрана културе сећања оклеветаних пиротских акцијаша“ – писца др В. Бутигана, који оправдано реагује на одређене неистине у раније штампаном чланку Горана Николића у *Пиротском зборнику* бр. 41/2016, насловљеном са „Омладинске радне акције у социјалистичкој Југославији и могућности њиховог поновног организовања“. На гореспоменути текст актуелног уредника цењеног *Пиротског зборника* одговорили су социолози и универзитетски професори, али су „цензуром чланова редакције“ одбијени њихови прилози за објављивање у следећим свескама, супротно правним и етичким нормама о уређивању научних часописа у држави Србији.

У предговору књиге др Бутиган, између осталог, наводи: „Савремене ревизионистичке помодне тенденције, подстакнуте транзиционим процесима из социјалистичких у капиталистичка друштва, и глорификацијом неокapитализма, разарају социјалистичку традицију, остављајући пустош у култури сећања, у култури историјског, економског, политичког, уметничког и моралног сећања на ближу или даљу прошлост. Културно памћење комодификацијом постаје предмет купопродаје, крађе и прекрађе и убрзава амнезију прошлости“ (стр. 11). И доиста је тако у многим областима друштва, с намером да се пониште све тековине социјалистичке модернизације, како би се друштвени регрес приказао као прогрес.

¹ Вјекослав Бутиган, Драгослав Војчић, Бранимир Стојковић и Радован Марјановић. *Одбрана једне младости акцијаша: прилог култури сећања*. Нови Сад: Прометеј, 2020, 183 стр.

Ставове аутора књиге, којима је стало до истине о учешћу „океветаних група омладине Пирота“ у ОРА, било да су оне савезног, републичког или локалног значаја, у потпуности подржавам као некадашњи млади акцијаш и ударник, свестан да су „акције градиле нас, док смо ми знојем и жуљевима градили путеве и пруге“. Игнорисање и одбацивање ставова и мишљења иних, о ономе са чим се они оправдано не слажу, није прихватљиво као манир писане и усмене комуникације, без обзира ко то чини и зарад чега, а најмање ако се тако поступа због стицања политичких поена.

Када се после 75 година од првих послератних ОРА у ономадашњој Југославији освежава сећање на допринос младих у обнови и изградњи путева и пруга, мостова и фабрика, градова и села..., појави аргументима „натопљена“ књига о вредним и поноситим акцијашима, које је омаловажио један назови истраживач, не може се (пре)ћутати и у јавности „заташкавати“ неразуман поступак уредника једног гласила, као што је *Пиротски зборник*. Познато је, иначе, да су ОРА имале знатну улогу у изградњи земље, мобилизацији младих и њиховом патриотском, моралном и радном обликовању; да се на њих одлазило добровољно и са израженим градитељским ентузијазмом; нескривеном жељом за неговање другарства и пријатељства, испољавање радног елана и допринос изграђивању навика за одговоран, частан и полетан рад у каснијем професионалном животу.

Вредно је било подсетити се и на Дан омладинског градитељства, који се обележава првог априла, да је Народна омладина Југославије, имавши после ослобођења скоро 1.500.000 чланова, дала велики допринос у обнови и изградњи ратом порушене земље. Њеним снагама изграђене су пруге Брчко-Бановићи и Шамац-Сарајево, фабрика алата „Иво Лола Рибар“, Ауто-пут Братства и јединства, пруга Никшић-Титоград, хидроцентрала Маврово и многи други значајни објекти. На изградњи педесетак савезних пројеката радило је 970.000 омладинаца и омладинки из целе земље, док је на републичким акцијама учествовало преко 500.000 бригадира и бригадирки. Тачан број акцијаша на локалним акцијама није поуздано утврђен, али се и он креће у распону од 300.000 до 450.000 учесника.

Осим доприноса материјалном и економском напретку, на свим тим радним акцијама одвијао се интензиван културно-просветни и друштвено-политички рад, што је допринело сузбијању неписмености сеоске омладине преко аналфабетских течајева, формирању посебних омладинских библиотека и културно-уметничких друштава. Сувишно је говорити о учешћу омладине у физкултурном животу и оснивању разноврсних спортских друштава и других значајних органа и организација, чиме је дат велики допринос политичком, идеолошком, моралном и културном уздизању омладине. Са разних омладинских радилишта отишло је у предузећа преко 80.000 сеоских омладинаца и омладинки, што је допринело убрзаном запошљавању младе радне снаге и целокупном развоју новог социјалистичког друштва.

Без жеље да претерано истичемо значај послератних ОРА и њихов допринос у формирању позитивне личности сваког дејственика,

сматрамо да је накарадна и неистинита тврдња, тврдња без покрића о њима: да оне нису биле истински добровољне, да се на њих одлазило због тзв. позитивне карактеристике за упис на жељени факултет или за материјално напредовање у друштву; за брже добијање учитељског места у граду или да би касније направили успешне каријере и слично. Тако нешто може да говори само особа са релативно мало знања о радним акцијама и о некадашњој Народној омладини Југославије, човек без мањка способности да то валидним методама изучи и утврди; речју – опортуниста.

Посебно је знаковито што су таква „изопачена“ мишљења писца потцртаног текста у *Пиротском зборнику* од пре пет година, аргументовано и методолошки исправно демантовали угледни универзитетски професори – В. Бутиган, Д. Војчић, Р. Марјановић и Б. Стојковић. Све је методички доказано коректним емпиријским, пилот истраживањем кроз интервјуе преко 160 испитаника различитих струка, академских звања и професионалних занимања. Реагујући на поменути текст, они су изнете неаргументоване тврдње Горана Николића доживели као увреду и пакост, злонамерност, произвољност и тенденциозност, без јасног покрића. Реаговале су и многе повређене породице бивших акцијаша.

Осим ваљаних и научно поткрепљених текстова четворице нотираних аутора о добровољности учешћа омладине Пирота у ОРА, у првом и другом делу књиге на око 120 страна, од значаја је и социолошки интониран „Поговор“ приређивача Д. Б. Ђорђевића. Он је, као некадашњи млади акцијаш (водоноша) и коаутор књиге *Пламене зоре*, на више од двадесет страна, у потпуности подржао „оклеветане пиротске акцијаше“ и 30 значајних личности Пирота, који су, по писању Горана Николића, захваљујући „позитивним акцијашким карактеристикама касније направили врло успешне каријере“. Истакнути социолог с правом констатује: „Неразуман је поступак главног уредника *Пиротског зборника*... који излази из оквира добре академске праксе вођења научних журнала... да одбије и спречи појаву радова неколицине видљивих српских интелектуалаца и професора универзитета“ (стр. 139). „То дотле иде“, каже Ђорђевић, „да сви успешни Пироћанци од учитеља до универзитетских наставника, од лекара до правника, од привредника до спортских тренера... не би били то што јесу, да нису добили то 'митско' папирче – позитивну акцијашку карактеристику.“

Наводећи кључне ауторе књига о ОРА у послератној Југославији – академика Рајка Игића, фармаколога светског гласа, Руди Супека, Срећка Михајловића, Боре Кузмановића, Небојше Попова, Лордана Зафрановића, Душана Макавејева... – професор Ђорђевић бележи њихово афирмативно писање о омладинским радним акцијама у доба социјализма; наравно да потцртава и критичке замерке, јер није све било идеално. Сви ти рукописи, као и мишљења 160 интервјуисаних личности, представљају „одбрану пиротских акцијаша од некоректног напада месног политолога“, представљеног у лику Горана Николића. Зато је књига „*Одбрана једне младости акцијаша*“, као

скроман прилог култури сећања четворице аутора, наишла на добар пријем код читалаца и постакла „бурну полемику“ у академској јавности наше земље.

Ову студиозну књигу свакако треба пронаћи у библиотеци „Пограничје“ и детаљно се упознати са њеним садржајем, ставовима и порукама.

Милосав Петровић

Пред нама је нова књига проф. др Мирољуба Јевтића, редовног професора Факултета политичких наука Университета у Београду, који се моментално налази на дужности изванредног и опуномоћеног амбасадора Србије у Демократској Републици Конго, а на нерезиденцијалној основи и на дужности амбасадора Србије у: Чаду, Централноафричкој Републици, Камеруну и Републици Конго. Професор Јевтић је најпознатији као дугогодишњи предавач на предмету *Политикологија религије*, политиколошкој научној дисциплини, чији је оснивач и коју је, по први пут на светком академском плану, увео у редовну наставу, управо на поменутом Факултету, већ далеке 1993. године (Јевтић, 2019).

Значајно је подвући да о највишем могућем нивоу, референтности и научном и академском реномеу аутора, у домену научног истраживања и сагледавања повратне интеракције религије и политике, сведочи богата академска каријера аутора и чињенице да је професор Јевтић, поред наведеног, и члан Управног одбора Истраживачког комитета 43 “Религија и политика” у оквиру Међународног удружења политичких наука (International Political Science Association) под покровитељством Организације Уједињених Нација за образовање, науку и културу (UNESCO); члан Управног одбора Истраживачког комитета 22 за социологију религије при Међународном социолошком удружењу (International Sociological Association); члан Истраживачке групе “Религија и политика” у оквиру Европског конзорцијума за политичка истраживања (European Consortium for Political Research); члан Међународног друштва за социологију религије (International Society for the Sociology of Religion) и др.

Књига, коју прелиставамо, јесте његова 16 књига, чији је самостални аутор, док још две потписује као коаутор. Објављена је од стране реномираног београдског Центра за проучавање религије и верску толеранцију, под насловом: “Политика се родила из религије” и, заправо, је реч о својеврсном зборнику његових политиколошко-религиолошких коментара и интервјуа, који су објављивани у дневној и периодичној штампи Србије, Републике Српске и Црне Горе, у периоду од 2006. до 2020. године. Чињеница да су речени прилози, стилски и концепцијски, прилагођени намени публикавања у дневној штампи, апострофира њихову актуелност и датом временском опсегу, али никако не на уштрб њихове чињеничне веродостојности и научне валидности.

Ради се, заправо, о ауторским коментарима, који су, у највећој мери, објављивани у дневном листу *Политика*, али и у дневним листовима: *Курир*, *Вечерње Новости* и *Данас*. Поменути интервјуи су, пак, првобитно објављивани у дневним новинама: *Политика*, *Вечерње Новости*, *Блиц*, *Курир*, *Дан* и *Дневник*, као и у недељницима: *Експрес*, *Печат* и *Фактор*.

¹ Мирољуб Јевтић. *Политика се родила из религије*. Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију, 2022, стр. 241.

Као истински пионир политикологије религије, професор Јевтић, овде се бави горућим питањима, настојећи да са њима упозна ширу јавност, али и да мотивише стручну политиклошку и религиолошку научну заједницу на дубље и систематичније бављење питањима, као што су: проблем забрињавајућег и рапидног опадања стопе природног прираштаја у Србији, али и у Европи, уопште; исламистичка компонента сепаратистичког покрета косовскометохијских Албанаца; илегална миграторна кретања из земаља тзв. *MENA* региона (Блиски Исток и Северна Африка) према Европи; јеврејско-палестински спор око Јерусалима; тзв. “зелена трансверзала”; малоруско питање, са посебним освртом на питање спорне украјинске “автокефалије”; мултикултурализам савремене секуларизоване и атеизиране Европе; тзв. “грађанско” или “цивилно” друштво; српско питање у Црној Гори, са нарочитим акцентом на улогу Српске Православне Цркве у њему и др...

Једна од главних теза професора Јевтића, која се провлачи криз читаву књигу и која је заједничка за све ове теме јесте, по речима самог аутора: “да се религија као политичка чињеница мора уважавати свуда у свету” (стр. 84), што је, неоспорно, један од важнијих елемената у формирању актуелне политичке стварности (Јовановић, 2021).

Но, поред тога, и са становишта православног монархизма, теме којима се професор Јевтић овде бави јесу од круцијалене важности, будући да је садржај аутохтоне и веродостојне српске монархистичке политичке идеје, превасходно, импрегниран православном духовношћу (Јовановић, 2020). Лишити српску монархистичку идеју својих православних и духовних основа, значило би њено обесмишљавање и деградацију, те лишавање њене потке поменуто основе.

Управо због тога, професор Јевтић, на једном другом месту, бавећи се Његошем, кроз призму политикологије религије (Јовановић, 2019), вели: “По нашем мишљењу, постоје три личности које су међаши српске историје, културе, државног и друштвеног живота. То су Свети Сава, Карађорђе и Његош. Свети Сава као утемељивач српске државе заједно са својим оцем Стефаном Немањом, Карађорђе “бич тирјанах” који “из мртвијех Србе дозва, дуну живот српској души” и на крају Његош, Ловћенски тајновидац. Он је по мишљењу аутора ових редова сублимација свега што је српство, православље, хришћанство и човекољубље. Целокупно Његошево дело је ода борби за правду, пре свега за правду па тек онда за слободу, јер слободе нема без правде. Његош је борац не само зато што је владар теократске српске Црне Горе него зато што се без борбе неки људи и неке идеје не могу довести: “к познанију права а то је људска дужност најсветија”. Он је владар, али и свештеник, монах, владика ратничке српске православне хришћанске заједнице која је приморана на борбу. Креатор политике која се инспирише православљем, дакле религијом” (Јевтић, 2015: 15).

На послетку, кад имамо на уму да је професор Јевтић међу првима, који се овом тематиком, упорно, научно и систематично позабавио и громогласно јавно иступио у југословенској и српској јавности,

још од 1986. године, није за чуђење што нам, прелиставајући ову интересантну књигу, из сећања навиру опомињуће и отрежњујуће речи Његове Светости Патријарха српског Варнаве, који је својевремено приметио: “Пребацују нам што уводимо политику у Цркву! Не уносимо ми политику у Цркву, него уносе отров у цео организам народни они који су изгубили и памет и родољубље и поштење... Ко ће казати народу истину ако не народна света Црква? Одакле ће се чути глас Божији и глас пригушене народне свести, ако не из Светосавске Цркве? Ја се не бојим овога што сад говорим. Ја се бојим да нисам одоцнио да ово јавим народу. Можда сам ово требао раније рећи. Бојим се одговараћу зато пред судом Божијим...” (Варнава, 2010: 52).

Професор Јевтић, пак, нема разлога за оваквом врстом зебње и дилеме. Читав свој досадашњи научни опус посветио је овој материји, неућутно сведочећи истину да религија има значајан утицај на политички живот, баш као што се ни утицај политике нипошто не може пренебрећи и игнористати у религијској сфери. О томе беловидо сведоче и странице, над којима смо наднети.

ЛИТЕРАТУРА

- Варнава патријарх српски. *Тријумф светосавља*. Београд: Друштво Нова искра, 2010.
- Јевтић, Мирољуб. *Његош и ислам*. Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију, 2015.
- Јевтић, Мирољуб. *Политика се родила из религије*. Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију, 2022.
- Јовановић, Хаџи Ненад М. “Његошев доживљај ислама (кроз призму књиге 'Његош и ислам')”. *Балканске синтезе* 6, 3 (2019): 57-107.
- Јовановић, Хаџи Ненад М. *Српски мислиоци о хришћанским основама монархије*. Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију, 2020.
- Јовановић, Хаџи Ненад М. *Религија, Бајден и Србија*. Београд: Институт за политичко умрежавање, 2021.
- Jevtić, Mirosljub*. “25 Years of Politology of Religion”, *Christianity, World, Politics* 23 (2019): 151-158.

Ћакоп мср Хаџи Ненад М. Јовановић

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Faculty of Philosophy, University of Niš

Vol. IX, Number 1

Niš, (2022)

Published by

Faculty of Philosophy

University of Niš

Niš, Ćirila i Metodija 2

Publisher

Natalija Jovanović, full profesor, Dean

Proofreading

Marija Šapić

Journal cover

Darko Jovanović

Page break

Darko Jovanović

Format

16 x 25 cm

Print

SCERO PRINT

Print run

100

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Година IX, број 1

Ниш, (2022)

Издавач

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу
Ниш, Пирила и Методија 2

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура / коректура

Марија Шапић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Дарко Јовановић

Формат

16 x 25 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

10 примерака

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190



Издавачки центар
Филозофског факултета
Универзитета у Нишу

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3+94

БАЛКАНСКЕ синтезе : часопис за друштвена
питања, културу и регионални развој = **Balkan
synthesis : journal for social issues, culture and regional
development** / за издавача Наталија Јовановић. - Год. 1,
бр. 1 (2014)- . - Ниш : Филозофски факултет
Универзитета у Нишу, 2014- (Ниш : Scero
print). - 24 cm

Два пута годишње.
ISSN 2406-1190 = Балканске синтезе
COBISS.SR-ID 210639116

